

SZEKFŰ GYULA: Forradalom után

Hasonmás kiadás. (Sajtó alá rend., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Glatz Ferenc.)

Budapest, Gondolat, 1983. [Részletek]

47–113. p.

II. EGYETLEN MENEKVÉS: A FORRADALOM

Ehhez a cikksorozathoz és annak bár ki nem mondott, de minden sorából kiérezhető alapfeltételéhez, hogy t. i. a hitleri világberendezésnek egyetlen elvét sem szabad elfogadnunk, ahhoz, amit 43 végén és 44 elején írtam, mintha szabad országban éltem volna, hivatkozva a legnemesebb magyar hagyományokra, melyeket közéletünk akkor már naponta arcul vágott, mondom, ezekhez a cikkekhez nem kellett sem nagy előrelátás vagy bölcsesség, sem pedig nagy bátorság. Egyszerűen azt kellett tudni, hol tart a világháborúban Németország és ellenfelei. Azóta, hogy 1943 február másodikén valósággá vált a sztálingrádi hőstett: a 6. német hadsereg, élén Paulus marsallal és 24 tábornokkal megadta magát, hosszú véres küzdelem után, melyben 200.000 német esett el, – azóta, hogy 1943 júliusában megindult a Vörös Hadsereg nagy offenzívája, melyet már ma is mindenki klasszikus operációk sorozatának tart, és benne a hadtörténet egyik legzseniálisabb stratégiai tervét és végrehajtását csodálja, – azóta, hogy ezen offenzíva során néhány hó alatt a Vörös Hadsereg a Kaukázustól eljutott a Dnyeperig és november 6-án visszafoglalta az ősi orosz fővárost, Kievet: nem lehetett kétség a háború kimenetét illetőleg. December 12-én a német kézen lévő s feldarabolt Csehszlovákia kormánya barátsági és kölcsönös támogatási szerződést kötött a Szovjetunióval, 18-án Sztálin fogadta a Kremlben új szövetségesként Benes elnököt. Nyugaton akkor már, július 25-én megbukott az olasz fasizmus, szeptember 3-án Badoglio megkötötte az olasz fegyverszünetet a szövetségeseikkel, Róma felszabadult, Berlinre pedig november–december havában 12 000 tonna bombát dobtak le az angol és amerikai repülők. A három németellenes nagyhatalom egységéről és teljes együttérzéséről bizonyosságot tett a november 1-én befejezett moszkvai konferencia, s november 6-án, az orosz forradalom 26. évfordulóján Sztálin marsall joggal mondhatta: „A Vörös Hadsereg a legerősebb hadsereg a világon. Nem kétséges, hogy a Szovjetunió ebből a háborúból még erősebben lép ki, mint amilyen volt előtte.” S egyúttal elismerte, hogy az angol-amerikai légitámadások hatalmas segítséget nyújtanak a Szovjetunióknak, s bár mindez még nem a második front, de eszköz arra, hogy a második front mielőbb létrejöjjön. így is történt: az egész világ várta a nyugati partraszállást, mely néhány hónap múlva tényleg megadta a kegyelemdőfést Hitler birodalmának.

Az egész világ: de ebből ki kell vennünk Magyarországot, mi már akkor rég kiiktattuk magunkat azon népek közül, melyek az eseményekre logikusan, saját céljaikat tekintetbe véve, reagálni tudtak. Amint a csehszlovák köztársaság emigráns elnöke a nagy orosz offenzíva tetőfokán azonnal levonta a szükséges következtetéseket és sietett a Kremlbe. Nálunk az utolsó államférfiú, aki a tényeknek megfelelően, azok parancsára cselekedni tudott, s parancsuk alól nem vonta ki. magát érzelmeknek, vágyálmoknak, vagy vak szenvedélynek engedelmessé, az ekkor már befolyás nélküli Bethlen István volt, az, aki erdélyi létére nem helyeselte, hogy Erdélyt ajándékba vegyék Hitlertől. Az ő kormányzása után, Gömbös Gyulán kezdve egyetlen vezetőnk sem tudott megmaradni a tények útján,

mindegyik mániákusan követte érzelmeit, szimpátiáját, félelmeit, s ezektől leigázva, becsukott szemmel vitte az országot a romlásba. Volt olyan is, mint Kállay Miklós, aki időnként felismerte a tények parancsát, de legföllebb ha félig engedelmeskedett nekik, mert vagy visszariadt a nagy elhatározásoktól, vagy pedig, – s ez nemcsak az ő politikájában lehetett rejtett indítóerő: a jövőért nem akarta kockáztatni a jelent, mely az ő szemében nyugodt, békés, polgári, vagy mondjuk, úri életet jelentett. Magyarországot, mint egyetlen országot, Svédország és Svájc mellett, megtartani a béke boldog állapotában, ez megérte sokaknak, hogy behunyják szemüket a tények előtt, az országot kiszolgáltatassák a német háborús gépezetnek és jövőjét tönkretégyék. Ebből a szempontból rendkívül tanulságosak azon vezérkari főnöki memorandumok, melyek Szombathelyi és Vörös János aláírásával eddig, elég gyér számban, ismeretessékké váltak,¹ s melyekben itt-ott a németek kétségbeesett helyzetének rajza után, végül mégis csak a kitartás, a további harc szükségét hangoztatják. A logikát egyszer félretelva, nem kell csodálnunk, ha végül is a „hősiességet” hozzák elő, mind hadseregünk kilátástalan további harcának legfőbb indokát. Hogy az állam kormányát tények logikája helyett Göbbelsékből elmagyarított hősies frázisok, meg egyéni, családi félelmek és remények irányították a döntő pillanatokban, arra elég rámutatni Horthy Miklós folyton ingadozó személyes magatartására.

Soha vezetőréteg nem volt ennyire képtelen politikai irányításra, mint a mienk, a 30-as évek legelejétől, Bethlen bukásától kezdve. Anélkül, hogy ennek a jelenségnek többé-kevésbé úgysis ismertetett okait vizsgálónk, csak a végső eredményt említjük. A hitleri birodalomnak már rengett a földje, mindenki, Európa és a négy világrész, egyformán hallotta a morajlást, mely a véget jelentette, amikor nálunk a vezető réteg, s benne azok, kiknek kezében volt a tényleges hatalom, még mindig vakon hittek a német győzelemben, a csodafegyverekben és a közeli angolszász-szovjet összeütközésben, amely létre fogja hozni Hitler és Churchill szövetségét. Rooseveltre nem számítottak vezetőink, mert őt általában zsidónak tartották. Talán van, aki helyteleníti, hogy a kortörténet lapszéleiről ily neveltséges megjegyzést hozok fel, de a vezető osztály vakságát és éretlen gondolkodási módját igazában csak az ilyenekkel lehet jellemezni. Pl. azzal, hogy nemcsak nálunk, de a németek közt is elterjedt az a „vicc”, mely szerint Hitler, vagy Göring, elvesztvén győzelemben való hitüket, Magyarországra repültek, mert itt még mindenki hitt győzelmükben. A náci vezérek Anteuszként nem a német, hanem a magyar talajt érintve kapták vissza erejüket. Azok a kevesek, akik Kállay Miklós mellett még meg tudtak maradni az államgépezetben, miután már tisztán látták a német bukást, s e tisztánlátásukban el akarták kötni szegény kis lélekvesztőnket a süllyedésre ítélt hadihajótól, ezek sem voltak képesek, vagy nem volt szabad nekik, hogy a tények logikájának teljesen átengedjék magukat. Kállay politikája a végső döntést, az egyetlen lehető még mindig elkerülve, csak a nyugati tényeknek akart engedelmeskedni: az angolszászokkal tárgyalt volna, őket szemelte ki, hogy előttük letegye a fegyvert, még ekkor is félreismerve a tényeket, hiszen egyedül Nyugat előtt nem volt lehetséges letenni a fegyvert, maguk az angolszászok hívták fel figyelmét arra, amit ez a vezető osztály a végsőig nem akart észrevenni, hogy határainkon itt áll a világ legerősebb hadserege, hozzá kell tehát fordulnunk. Mikor végre észrevettük, hogy Szovjetország is a világon van, már késő volt, s akik végre észrevették, s ezzel némi józanságukról tettek

¹ Egyeseket kiadott *Nagybacsoni Nagy Vilmos*, *Végzetes esztendő*, 1938–1945.

tanúságot, ezt az utolsó játszmát is elvesztették azokkal szemben, akik még ekkor sem akartak semmit sem látni. Szálasi híveiben megkaptuk azt a vezetőréteget, melyről elmondhatjuk, hogy mélyebbre már nem süllyedhetünk, mint amikor ezek irányították országunk sorsát.

A vezető körök értelmének e folyvást süllyedő görbéje megmagyarázza a külpolitikában és hadvezetésben elkövetett súlyos hibáinkat, mélyekre egyéb nem, csak a második világháborúban való szégyenteljes szerepünk és dicstelen végünk következhetett. Elvesztettük állami szuverenitásunkat, a győztes hadsereg megszállása alá kerültünk, s a világon sokáig, sokhelyütt még ma is mint a gyűlöletes hitleri barbárság utolsó kiszolgálóit néznek le bennünket. Mindezzel szemben csak akkor lehetne védekeznünk, ha ez a vezető osztály, melynek szerepéről itt beszéltünk, csak vékony réteg lett volna, élesen elválasztva a nemzetesttől. Sajnos, tudjuk, hogy nem ez volt a helyzet. Az államhatalmat kezükben tartók nézetei széles körökben találtak rezonanciára: vakságukban, éretlen korlátoltságukban, megokolatlan, sőt nemzetileg káros érzéseikben, németrajongásukban, zsidógyűlöletükben, angol- és oroszgyűlöletükben osztozott a középosztály nagy része, az iparos világban sok-sok kisember, egész péklegényekig, a fővárosi üzemek alkalmazottaiból igen sokan, sokféle foglalkozásbeliek, akik ma sértve éreznék magukat, ha ebben a felsorolásban megemlíteném őket. A középosztály, élén a hadsereg tisztikarának túlnyomórésze, Gömbös idejétől kezdve állt be tömött sorokban ebbe a menetbe. A kisembereket Szálasi hódította meg, s mikor kezébe került az államhatalom, egyesítette őket a középosztály azon részével, melyet még október 15. sem tudott felébreszteni. Így történt, hogy felsőházi tagoktól kis inasokig, a magyar társadalom egész spektruma elbarnult, egyformán Nyugat felé menetelt, hogy német földön védje meg Hitlert, aki már akkor tán halott is volt. A helyzet teljes felvételéhez tartozik, hogy aktív ellenálló erők sem a parasztságban, sem nagyobb mértékben a munkásságban nem akadtak. A parasztság nemcsak utálta a háborút, de annak értelmetlenségét és kilátástalanságát is belátta, anélkül, hogy tétlenségéből kilépett volna. Ebben különben is megakadályozta volna politikai ismeretének és nevelésének hiánya, valamint teljes és tökéletes szervezetlensége. A városi munkásságnak tanult része, régi szociáldemokraták, ellenálltak a hitleri maszlagnak, s pártvezetőségükkel együtt sokban részt vettek az ellenállási mozgalomban, mely azonban általában szellemi téren maradt, s benne arányszám szerint a középosztálybeliek nagyobb számban voltak képviselve, mint a munkások. Különös módon nem volt nyílt ellenállás, de a börtönök teli voltak nemcsak faji üldözöttekkel, de preventív elfogott politikusokkal is, akiket azonban a fogság tényleg megakadályozott minden akcióban. Miután a hadsereg fegyveres ellenállási mozgalma Kiss János és Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetése alatt árulás folytán kudarcot vallott, az aktív, fegyveres ellenállás néhány tényét a Kommunista Párt tagjai vitték véghez, akiknek hosszú földalatti életük és a Szovjetunióból érkezett vezetőik tették lehetővé ezt a munkájukat. De egyik beszámolójukban² maguk is panaszkodnak, mily csekély támogatásban részesültek a munkásosztály részéről. A hitleri középosztálynak, s utóbb Szálasiéknak kezébe került állami hatalom, mint megvadult bika, ízzé-porrá törhetett mindent az országban, anélkül, hogy bárki is útjába állhatott volna. Aki tudott, menekült előle, ez volt ellenállásunk leggyakoribb formája. Az ellenállásnak ez általános hiánya, nemcsak a kockázat félelméből származott.

---

² *Fehér Lajos*, *Harcunk Budapestért*, 1948.

Sokkal többen látták az út végén a veszedelmet, sokkal többen utasították el belsejükben a Szálasiéktól alkalmazott hitleri módszereket, semmint *gondolnák*, de tíz év óta hozzászórtak ahhoz, hogy saját jólétük vagy jobblétük biztosítása végett minden hatalmat kövessenek, meghunyászkodva és farkcsóválva, jobbérzéseiket elnyomva és elfelejtve. Erre nézve a szellemi világ egyes szereplőinek, sőt esetleg csoportjainak analízise sok tanulsággal járna, ha megérné a fáradságot, in materia vili turkálni. Ez és egyebek mutatják, hogy a háború vége felé, az állam bomlásával egyidejűleg, a társadalom erkölcsi bajai is fokozódtak.

Legfeltűnőbben mutatkoztak ezek a magánjoggal kapcsolatban, ahol a tételes törvényekkel és az erkölcsi parancsokkal szembe helyezkedés a katasztrófát megelőzőleg már több mint tíz év óta szemmel volt kísérhető. A bajok itt is a vezetőrétégből indultak ki, mely lassanként gyakorlatban, s elméletileg is mind szélesebb körökben valósította meg a munkanélküli jövedelem intézményesítését és ezzel kapcsolatban, mások számára, a munkalehetőségektől megfosztás jogát. A kettő összefüggött egymással: sokaktól, akik dolgoztak, elvették a munkát; másoknak, dologtalanoknak, közigazgatási úton, az államhatalom által adtak meg nem érdemelt kenyeret. Mindez, mint majdnem minden rossz, az akkori hadseregben kezdődött, ahonnan Gömbös Gyula személyes, vagy politikai ellenszenvből, féltékenységből, tömegesen üzte ki a használható tiszteket és vitte előre, érdemre való tekintet nélkül, fiatal barátait. Hogy a döntő időkben a magyar hadsereget nemzeti érzés nélkül, németbarát, hitlerista és antiszemita főtisztek vezették, akik a régi monarchia idején az ú.n. számárlétrán legföllebb ha őrnagysáig vitték volna, s mint nyugalmazott cs. és kir. őrnagyok élhettek volna békében évtizedeken át: ez Gömbös műve volt, akinek tervszerű antiszelekciónak az, aki a „legfelsőbb hadúr” szerepét játszotta, legjobb esetben észre sem vette. A tiszt gondolkodás elanyagiasodását még inkább elősegítette ugyanacsak Gömbösnek az a gyakorlata, hogy megbízható tisztjeit gazdasági minisztériumokban is elhelyezte, megnyitotta a vezérkar számára a gazdasági élet befolyásolását, s ezzel a legfontosabbat szemükben, a kapitalista profitot. Utóbb, a háborúra való élőkészülés, majd a háború idején ez már rendszerré épült ki, s a hadsereg aktív és nyugdíjas tisztjei egyképpen természetesen tartották, hogy jövedelmük megduplázódjék vagy megsokszorozódjék, gyárak és más vállalatok ellenőrzése révén, amihez legjobb esetben sem értettek, – munka nélkül, a vállalatok terhére, mintegy türelmi taksaként, amellyel a vállalatok megváltották további életüket.

Ugyanezen időben kezdődött a közhivatalok baksisrendszere is. A köztisztviselők erkölcsisége már a húszas években meglazult ahhoz a szigorú rendszerhez képest, amely Ferencz József király uralkodása alatt, panamákat kizárva, fegyelmet és tisztességet tartott fenn az állami közigazgatásban. A törvényhatóságokról már kevésbé volt mondható ez, de az államéletben Ferencz József utolsó évtizedeiből ujjainkon megszámlálhatjuk a sikkasztásokat és szállítási panamákat, melyek nemcsak mind kiderültek, de büntetésüket is elnyerték. A Bethlen-korszak panamáit kevésbé tisztázták, de még nem voltak általánosak; csak befolyásosak és beavatottak vettek részt bennük. Általánossá csalt a Gömbös-korszakban váltak, amikor az anyagi ügyek tárgyalásában már politikai és egyéb személyi szempontok is alkalmazást nyertek: ki volt bécsújhelyi akadémiai évtárs, ki volt Szeged óta fajvédő, kinek volt pártfogója ez vagy amaz titkos társulat. Alti pedig sem évtárs, sem fajvédő nem volt, s még ajánlólevelet sem tudott felmutatni, az kénytelen volt pénzt befektetni az ügy elintézésébe. A korrupció így terjedt el. Főként a gazdasági vonatkozású állami hivatalokban,

s nőtt a Gömbös utáni években oly mértékig, hogy végül már csak azt kellett tudni, melyik hivatalnok az, akinek asztalára le lehet tenni a megvesztegetési összeget, mely az ügyek természete szerint előre ki volt számítható.

A vezetőréteg erkölcsiségét, mely ezek szerint először a hadseregben, s vele együtt az állami közigazgatás bizonyos ágaiban rendült meg, végkép megmérgezte a zsidókérdés kezdése. A nemzetiszínű etikett, mellyel ellátták, úgy szólt, hogy a gazdasági élet pozícióit vissza kell adni a magyaroknak. A valóságban persze nem a magyarságról volt szó, hanem arról, hogy a vezetőréteg, mely már belekóstolt a munkanélküli, kitarzott életbe, most már intézményesen, a törvénytől védve jusson hozzá, lehetőleg minden tagjában ahhoz a le sem mérhető értékű csódtömeghez, mely a magyar zsidóság bukása, eltávolítása és kiirtása után az országban maradt. Az emberi természet csak lassan szokott hozzá ehhez a szörnyű folyamathoz, s különösen eleinte, a zsidó vagyonok álszenteskedő, szemérmetlen átvétele eseteiben, a középosztályban magában is tartózkodás, sőt morális ellenállás is érezhető volt. Így volt hónapokon át a „jobb” középosztály beszédtemája annak a Balaton melléki birtoknak esete, melyet egy miniszter vett át a Vitézi Széktől, potom áron, látszatra, a valóságban ingyen, mint elkobzott birtokot. De a felülről mutatott példák hatottak, a vezetőréteget gyorsan ugyanoly láz fogta el, mint a kaliforniai aranyásókat: vad szomjjal vetették rá magukat a zsidó vállalatokra, házakra, földekre, kezdettől fogva, a zsidó deposszedálási törvényt megelőzőleg kihasználva a fenyegető veszélyt, amikor „keresztények” tömegei keresték-kutatták az „eladó” zsidó tulajdont, hogy azt „megvegyék” a birtokos „szabad” elhatározásából, mielőtt kártalanítás nélkül kellett volna elvesztenie. Hasonlóképpen ebből az időből származik a zsidókézből lévő vállalatok átvétele, – ily esetekben a keresztény átvevő rendszeren csak fizetett, munka nélkül kitarzott cégér volt, hogy a vállalatot el ne vegyék, de persze szégyen nélkül használta ki a tulajdonos szorult helyzetét és zsarolt ki minél többet magának. Visszataszító látvány volt ez, a tánc az aranyborjú körül, apró számíthatások, megfélemlítések és fenyegetések, miközben – jellemző módon – a „vevők” egy része már érezte belsejében, hogy a jó idők el fognak múlni, s olyanok is fognak jönni, amikor hasznos lehet felmutatni az adásvételi szerződést, melyet az eladó „szabad” kézből írt alá.

Bármennyire jelentéktelennek tűnik is fel a zsidó tulajdonok illetően megszerzése büntetőjogi s erkölcsi szempontból ahhoz képest, ami a deportálás és a Szálasi-féle tömeggyilkolás korában történt, a közerkölcsiséget tekintve ennek is nagy jelentősége van. A zsidóságnak ily, papirosoktól megengedett kifosztása folytonosan fokozott mértékben és szélesebb körökben hajtva végre, végül is teljességgel kivetkőztette nemcsak a vezetőréteget, de egyéb osztályokat is, a jog s tulajdon megbecsüléséből. A falvakban, a parasztok között széltében-hosszában lehetett hallani a zsidó vagyon elkobzásának népies tanulságait: amit az urak megtehetnek a zsidóbirtokkal, azt a parasztság is előbb-utóbb meg fogja tehetni az úri nagybirtokkal. És hogy a háború folyamán és utána annyi helyen rabolták ki a házakat, boltokat és lakásokat a „szomszédok”, többnyire azzal a megokolással, hogy „megmentik” az illető értéktárgyakat és bútorokat, ennek is előképe volt a zsidó vagyon törvényesített kifosztása.

A szomszéd és felebarát magántulajdonát nem becsülték többé, ennek fejében a saját magántulajdon gyarapítására lassanként minden eszköz megengedett lett. A sarokba szorított zsidóval kötött „szabad szerződéstől” egyenes út vezetett az emberi aljasság mélységein keresztül ahhoz a tiszthez, aki az újvidéki Duna jegén a lékbedobás előtt elvette az asszonyok

prémkabátját és ékszereit, s ahhoz a Szálasi-féle pártszolgálatoshoz, aki mindenükből kivetkőztetve, meztelenül dobta a megkínzott embereket a Lánchíd, Széchenyi alkotása mellett a jeges Dunába, s a felmerülő fejekre célba lőtt.

Mindennek megvolt a kezdete és semmitem maradt egyetlen tény, következés nélkül. Vezetők és tömeg erkölcsiségének megfertőzése, emberségének kiirtása ment végbe itt, szemünk előtt és aki megszólalt, elhallgattatták azzal, hogy mindez a zsidók kitalálása. Nekem egyszer azt mondták: Miért hiszed el ezeket? Túlságosan sokat érintkezel zsidókkal!

Ezekből láthatólag a morálisfertőzés nem járt egyedül, vele együtt jött, – ezt is meg kell mondanom – a vezetőréteg, s vele az értelmiség bizonyos fokú szellemi eltompulása, elbutulása. Ez nemcsak politikai dolgokra vonatkozott, a politika különben is át- meg átszötte Gömbös óta a mindennapi életet. Ő volt az, aki Mussolini és Hitler mintájára politizálni akarta a tömegeket, nemcsak a középosztályt, hanem tán még nagyobb reményekkel a kispolgárságot is. Az olasz diktátort utánozva, Szálasi előképeként ő vesztette el eszét annyira, hogy ki merte mondani ebben az egyébként józan kritikus főkből álló országban azt, hogy elég itt egy okos ember. A középosztály és kisemberek szellemi korlátoltsága annál inkább növekedett, minél inkább sikerült a Gömbös-féle sajtónak, hogy a magyar és világpolitikát összekösse olvasói előtt az antiszemitizmussal és németbarátsággal. Volt valami igaza annak a kis fasisztának, aki a nagy változás után így panaszkodott nekem: könnyű volt önnek előrelátni a véget, amikor állandóan olvashatott svájci, francia és angol lapokat, amikor mi mindnyájan csak az Új Magyarországhoz és hozzá hasonló lapokhoz jutottunk! Tényleg, az értelmiséget nemcsak a hivatalos sajtópolitika zárta el a világ eseményei reális szemléletétől és értékelésétől, hanem ez az értelmiség is szívesen megmaradt e korlátoltságban, meg lévén győződve, hogy minden lap vagy könyv, mely nem Hitler dicsőségét zengi, a zsidóság hazug műve, előre kiszámítva Cion bölcseinek titkos gyűlésein. Ezredesek és miniszteri tanácsosok hitték ájtatosan az ilyeneket, tanították ezekre fiaikat, aminthogy ez a szellemi és morálisrothadás a gócpontból, a hadseregből csakhamar tovaterjedt a köznevelés terére is.

Itt illeszkedett be, szinte tervszerűen, Magyarország megromlásába a levante intézmény, mely a testedzés, testgyakorlat és paramilitáris kiképzés címén egyetemi hallgatókat s falusi parasztfiúkat egyaránt ki akart venni a hivatott nevelők kezéből, átadva őket a katonai vezetésnek, melynek már megismertük céljait és jellemző vonásait. A közoktatási kormány képtelen volt védekezni e katonai invázió ellen, annál kevésbé, mert a kormányzó szokott korlátoltságában, e téren is mindent megtett a katonai befolyás növelésére. Az egyetemeken a katonaságtól odarendelt tisztiek kötelező tantárgyként tartották az ő „hadtudományi” előadásait, s azon hallgatók, akik nem kapták meg lecke-könyv-beli aláírásukat, lettek légyen tanulmányaikban bármily kiválóak, magasabb évfolyamba nem léphettek. A levanteoktatók, utasításaik szerint szorgalmasan iparkodtak átültetni a hadseregben már gyökeret vert nézeteket a fiatalokba, elsősorban a németimádást és antiszemitizmust. A tanárok tehetetlenek voltak velük szemben még akkor is, amikor a diákoknak tudománytalan és éretlen dolgokat hirdettek. A nemzeti érzés felkeltése címén a japán-magyar rokonságot tanították, s a magyar őstörténetből, mint hamis tant, kitörölték a finn rokonságot. Szillabuszaikban kritizálták, sőt néha átok alá vették a diákok tényleges, kinevezett és működő tanárait. A levante alakulatokból kizárták a zsidó származású diákokat, s mikor ezt pl. e sorok írója mint dékán nem engedte meg, a levante vezetőség a levante

órákon valósította meg. A diákokat kémkedésre, egymás feladására akarták szoktatni, szitkozódásra nevelték és nem volt ritka az olyan leventeoktató, aki leventéit erkölcsstelen házakba vezényelte. Miután mindezt lehetetlen volt felsőbb helyen megakadályozni, a szerzetesrendi fiatal tanárok úgy próbálták ezt a fiatalságot megmenteni, hogy megszerezték maguknak az oktatói képesítést és maguk vették át iskoláikban a leventeoktatást, hogy az ilyeneket elkerülhessék. A fiatalok észjárása szerencsére még nem volt annyira eltompulva, mint a felnőtteké, ezért különösen a főiskolákon nem nagy sikerrel működtek a leventeoktatók – előadásaik, tudatlanságuk és modorosságuk folytán gyakran fulladtak nevelésbe, de a falvakban és a városi iparos, munkásgyerekek közt oktatásuk nagyban felelős az utóbb megmutatkozott brutalitásokért és embertelenségekért. Sok levente pártszolgálatos és keretlegény Szálasi korában csak azt gyakorolta, aminek jogos voltára oktatója néhány évvel előbb megtanította.

Tudom, hogy ilyeneket vagy hasonlókat előadva hozzá szokás tenni, hogy óvakodjunk az általánosítástól. Én nem tehetem hozzá, mert nézetem szerint az itt leírt bajok igen is általánosak voltak, és a módszerek, melyeket elterjesztésükre fiók-Hitlereink kieszeltek, tényleg nagy tömegekre, általánosan is hatással voltak. A vezetőréteg egészen, az értelmiség 80%-ban ezt a gondolkodást vette át, – a munkásság egyes, szervezetlen és fiatalabb kategóriái, mint már említettem, szintén behódoltak Szálásinak, aki egészen más társadalmi síkon dolgozott, éppen övelük, rájuk támaszkodva, mint elődei, Gömbös és Imrédy. A lényeges azonban ebben a vonatkozásban az, hogy a vezetőréteg feltétlenül így gondolkodott és ezzel képtelenné vált mindennemű racionális államvezetésre. A mammon után futva, szellemi tompultságban, mindinkább kiszolgáltatva vad szenvedélyeknek, mik a reális tényekkel szemben végkép elvették a világos pillantást, a nemzeti érzést összetévesztve az idegen imádatával: vajon elképzelhető-e, hogy ily lelki állapotban helyesen, jó úton, az örvényeket és sziklákat elkerülve lehetett az országot kormányozni?

Világos, hogy ez nem volt lehetséges, – ez a vezetőréteg a magyar politikai tehetség legmélyebb süllyedését képviselte s előkészítette a magyar állam s társadalom legnagyobb katasztrófáját.

A feladatok pedig jól ismertek voltak, fiatal és idősebb, szakemberek éveken át dolgozták ki és írták meg. Mindenki tudhatta, aki akarta, hogy a parasztság anyagi és szellemi felemelésére van szükség, nagyméretű földreformra, a köznevelés humanizálására és általánosítására, a nem-magyar nemzetiségek új szellemű kezelésére, mely a húsz év előtt kialakult revíziós propagandától eltért és annak káros hatásait kikerülte volna. Mindez a reform akkori hívei szemében lehetséges lett volna a kapitalista gazdasági rendben, aminthogy a sokat emlegetett minta a dán paraszt, a svájci vagy az angliai viszonyok voltak. Utólag be kell ismerni, hogy ezeknek az értelmiségieknek, akik közt szinte többségben voltak az iskolából alig kikerült fiatalok, sajnálatos módon semmi kapcsolatuk nem volt az ipari munkássággal, sem annak pártjával. Az ipari munkásság nem tudott többé kilépni abból az elszigeteltségből, mélybe az 1918–19. évek és azok emlékei taszították, s a reform polgári híveinek nagy hibája volt, hogy ezen nem akartak változtatni, sőt az igazat bevallva, erre nem is gondoltak. És amikor ennek szükségességét Bajcsy-Zsilinszky Endre és néhányan vele együtt felismerték, már késő volt a reformokra, melyeknek kora és lehetősége rég elmúlt és késő volt az ország együttes, vállvetett munkájú megmentésére.

A vezetőréteg tehát korlátlanul érvényesíthette akaratát azon ál-parlamentarizmuson keresztül, mely nem volt új nálunk, s a diktatúrákat imádó korszakban, még biztosabban szállította a megbízható többséget, mint annak előtte. A munkásság érdekében egyéb nem történt Gömbös utódai országgyűlésein, mint amit a munkásság és a Szociáldemokrata Párt magára hagyatva és általános közöny, sőt idegenkedés közepén ki tudott magának eszközölni. A parasztság dolgában Gömbös és a fasiszta kormányok tüntetőleg barátságosan viselkedtek, a sallangos népiesség minden fokozatát végigjátszottak egész addig, hogy csábításukkal, a hiúság legyezésével a „népies” írókat többé-kevésbé sikerült is soraikba átvinni, de persze a lényeges kérdésekhez hozzá sem nyúltak. Ami az ő társadalmi eredetükből is érthető volt. Bethlen István hosszú kormányzása alatt nem vette igénybe az arisztokrácia, gentry és ál-gentry összes tagjait, maradtak még olyanok, akiket műveltségbeli és társadalmi hiányuk folytán nem tartottak érdemesnek a vezetők közé kiemelni. Ezek a maradékok lettek a Gömbös-féle mozgalom elitjévé: rosszul gazdálkodó, vagy véglegesen tönkrement földbirtokosok, nyelvismeret, külföld ismerete nélkül, akik szívesen elfogadták Gömbös tanait és a tőle kapható állásokat, melyekből kiindulva alapos reményük lehetett anyagi helyzetük szanalására. Ők tehát nem gondoltak földreformra, de hasonlóképp közömbösek voltak a parasztság felemelése iránt Gömbös tisztársai is, akik mint láttuk, a politikai vonal igazi kialakítói voltak. Sőt amennyiben sokan közülük német, osztrák, vagy sváb származásuk mellett ragaszkodtak az ál-gentry hagyományaihoz, s ezek között a legmagasabb életformának az úri földbirtokosságot tartották, érthető módon óvakodtak a földreformtól. Helyesebben: azt szívesen végrehajtották volna a zsidó- és bank-nagybirtokon, hogy abból maguknak legalább ezer holdas középbirtokot hasítsanak ki. Gömbös utódai alatt a vezetők közt ily középbirtokosok jutottak nagyobb szerephez, ami a földreform kilátásait szintén nem emelte. Végül jött Szálasi, akinek csodálatos korlátoltságát egyebek közt az is jellemzi, hogy eszébe sem jutott a földreformmal megmozgatni és magához hajlítani a közönyös parasztságot. Magyarország a második világháború végén, mint a latifundiumok országa ment tönkre, s ebből logikusan következett földreform helyett földosztás, az úri rend birtoklásának általános megszüntetése, a parasztbirtoknak majdnem kizárólagos volta.

Ez a politika ugyanígy útját vágta minden átmenetnek és békés kiegyezésnek a nemzetiségek dolgában. Magyarországgal a trianoni békében tényleg súlyos igazságtalanság történt, amikor a nemzetiségek felszabadítása címén és ezzel ellentétben több millió magyart adtak át idegen nemzetiségű államoknak. Panaszaink és a leszakított magyarság panaszai ezzel szemben nem sokat értek, annál kevésbé, mert csak lassacskán kezdtük megtanulni a stílust, melyben panaszainkat érthetővé tehetjük. Azt hajtogatva, hogy ezeréves országot osztottak fel, senkit meg nem hatottunk. De a második világháború előtt már közel voltunk ahhoz, hogy nagy nemzetek belássák a rajtunk esett igazságtalanságot, emellett a szomszéd államokban is változások álltak be, vagy voltak várhatók, melyek az elszakított magyarság helyzetén esetleg javíthattak volna. Egyebek között a szerb királyi diktatúra is megszűnt, mely fennállása alatt a jugoszláviai magyarságot állandóan nyomás alatt tartotta. A nyugati világ közvéleményére nagy hatása volt C. A. Macartney oxfordi tanár könyvének, melyben az utódállamokban uralkodó nemzetiségi viszonyokat hasonlítván össze, rájött, hogy aránylag még mi bántunk legjobban nemzetiségeinkkel. Jó hírünknek ezt az alig kibújt hajtásait verte tönkre a magyar hitleri politika. Először azzal, hogy elfogadta Hitlertől a Trianonban

leszakított területek egy részét. Hiába adott ezen ajándékoknak nemzetközi jogi színezetet a két bécsi döntés és a szlovákokkal folytatott tárgyalások, – józanésszel nem volt kétség e területszerzések valóságos jellegét illetően: a hitleri erőszak juttatta kezünkre azt, aminek békés, formálisan is elfogadható visszaadását bizonyos idő múlva már joggal remélhettük. Holott akkor már mindenki tisztában volt a háború elkerülhetetlenségével, azzal, hogy Godesberg és München után Hitler tovább fog menni, de partnerei nem. Végül is fegyverrel fogják újjá állni további zsarolásainak. S Hitler bukása után Hitler adománylevelei is semmisékké válnak... Persze az „ajándékot” el nem fogadni, a magyar közvélemény általános gondolkodása mellett jóformán lehetetlen volt. Az a húszesztendő revíziós propaganda, mely kifelé való megnyilatkozásaiban lassacskán tanult és javult, befelé megtartotta alapvető tévedését: a magyar közvélemény előtt arról a régi Nagy-Magyarországról beszélt, melyben nem voltak nemzetiségek, melyben minden magyar volt, a mienk, s melyet mi joggal kormányoztunk, ezer esztendőn keresztül. Aminthogy a visszafoglalásnál Kassa, Kolozsvár átvétele magyar ünnep volt, román és szlovák még statisztának is alig szerepelt. Erdélyt újból átvettük mi magyarok, a föld ősi birtokosai, s Teleki Pálnak a románok felé mondott szavait senki sem hallotta meg, vagy nem vette komolyan. Még mindig a földet néztük, s nem az embert, aki rajta él, megműveli, s ennél fogva ő az igazi tulajdonosa, nem pedig a fehér ló nyomán Budapestről lejött vendégek. Az „integritást” kerestük, a haza bérceit, folyóit és kastélyait, s elnéztünk a hozzánk visszakerült emberek, nemzetiségek feje fölött.

Ez volt az első hiba, melyet megtettünk az átvett területek közigazgatása és kormányzása berendezésével. A magyar országgyűlésbe, melynek tagjait akár mily gyatra választójog és sok visszaélés mellett mégis csak választották az arra jogosultak, kinevezett képviselőket küldtünk be a visszatért területekről s ezzel a Valóságban elvettük a nemzetiségek, s velük együtt az ottani magyaroknak is választói jogát, azaz rosszabbul viselkedtünk, mint a csehek és románok húsz éven keresztül. És ostobábban, – amit nem kell magyarázni... A vezetőréteg szelleme itt is nehézség nélkül érvényesült. Úgy hallottam, Teleki Pál miniszterelnök Kolozsvárra érkezve, tíz előkelő, ottmaradt román kéretett magához másnapra, hogy nekik képviselőiséget ajánljon fel és ezzel a románságnak mégis képviselői szerezen Budapesten. Másnap hasztalan kereste őket: a katonai hatóság éjszaka áttette őket a határon, természetesen mindenük visszatartásával. Bocskay István mondta, hogy őt Rudolf császár ágyúival üzte el oldaláról, ez a rövid uralmunk a Felvidéken és Erdélyben még súlyosabb hiba volt, mint egykor Rudolf császáré. Mindazt teljességgel és egészen megtagadtuk a nem magyaroktól, aminek részleges megtagadását a magyaroktól, korábban a csehek és románok szemére vetettük. Ők választásokat tartottak – olyanokat, amilyeneket, néha nem rosszabbakat, mint a mi itthoni választásaink voltak; mi megtagadtuk tőlük a polgári jogok ez elemi formáját. A közigazgatást kivettük kezükből és sok helyre tőlünk küldöttünk az ő nyelvükben járatlan tisztviselőket, akiket itthon nem tudtunk használni, s akik gyakran selejtes emberek lévén, s egyébként is a vezetőréteg gondolkodásának követői, iparkodtak új helyükön mielőbb meggazdagodni. A bajokat az erdélyi és felvidéki magyarok is érezték. A csehszlovák uralom alatt demokratikus érintkezési formákhoz szokott magyarság újra megismerte a fősztolgabírói felsőbbiséget, olyanok személyében, akik nemcsak a régi feudális közigazgatásnak, de az új hitlerizmusnak, a diktatúrának is hívei voltak. Húsz éven át keveselltük az utódállamok demokráciáját, s akkor odaküldtük a demokrácia nyílt ellenségeit. És átültettük az új területekre a szabadságjogok

korlátozásait, megkezdtük a zsidóság diszkriminálását és megajándékoztuk magunkat ottani elvett birtokokkal.

Az Úristen próba elé állított minket, amikor a nemzetiségi területek egy részét visszakaptuk. Lehetővé vált nekünk, hogy amit negyedszázados revíziós propagandánkban kifogásoltunk és hiányolunk, azt végre tökéletesen megvalósítsuk és példát adjunk a világ előtt, hogyan kell a nemzetiségekkel bánni, hogy azok, jogos kívánságaikat elnyerve, meg legyenek elégedve. A próbán szégyenletesen elbuktunk, az ellenkezőjét cselekedve annak, amit kellett és illett volna. Mentség gyanánt, magunk előtt, felhozhatnák, hogy nem az egész magyarság követte el mindezt, hanem csak egy kormány és vezetőréteg, anélkül, hogy a közigazgatás terén hozott hibás rendszabályokról a magyar nép többsége bárminemű tudomással bírt volna. Ez igaz, s tényleg tőlünk független szerencsétlenség volt, hogy a próba élé akkor kerültünk, amikor az országot oly alacsony intelligenciájú és erkölcsiségű réteg képviselte, aminőt fentebb megismertünk. Ez mind igaz. De a tényen nem változtat: Magyarország kormányáért a történet és az ügyben érdekelt szomszéd népeink előtt az egész ország felelős. A próbán mindnyájan elbuktunk, nemcsak a kormányok, melyek nevünkben, helyettünk cselekedtek.

Ezek után pedig egyszer s mindenkorra el kellett némulnia minden revíziós törekvésnek és propagandának. Erkölcsi alapunkat veszítettük azáltal, hogy amikor lehetővé vált, magunk sem bántunk jobban a nemzetiségi kisebbségekkel. Kiderült, hogy csak beszélünk és ígéretünk, de amikor cselekvésre került a sor, mi sem voltunk jobbak a Deákné vásznánál. Bebizonyítottuk a döntő pillanatban, hogy nem tudunk, és nem akarunk igazságot szolgáltatni a nem magyaroknak, s ezzel megtagadtuk a százados magyar gyakorlatot, mely a 19. század elejéig mindig fenn tudta tartani magyarok és nem magyarok békés együttélését. Nemzetiségi történeti tanulmányaimban ezt szentistváni gondolatnak neveztem, mert Szent István volt az, aki írásban hagyta utódainak, hogy az országban levő nem magyar népekkel jól kell bánni. Az ő gondolatát ésszerűen alkalmazva a nem magyar nemzetiségeknek meg kellett adnunk az önállóság és önkormányzat azon mértékét, melyre öntudatuk és műveltségi állapotuk szerint időnként és korszakonként jogot tarthattak. Azaz századok múltával mind több önállóságra lehetett joguk. Utoljára ezt Bethlen István fogalmazta meg, amikor tekintetbe vévén, hogy Trianon óta nemzetiségeink teljes önállósággal éltek, azon esetre, ha egyszer visszatérnének hozzánk, Szent István szellemére hivatkozva, ajánlta az ország föderalizálását nemzetiségi területek szerint.³ Azzal, hogy nem követtük Bethlen tanácsát, ehelyett a hitleri gondolattal közeledtünk a visszakerült nem magyarokhoz, meghazudtoltuk saját magunkat és végkép pontot tettünk nemzetiségi politikánkra. A kormányok pedig, mélyek ilyképp viselkedtek, propagandájukban mindegyre Szent István nevére hivatkoztak, mintha az ő szellemének felelne meg a nemzetiségek elnyomása. Ezzel éppúgy kompromittálták és lejárátták Szent Istvánt, mint egész létezésük alatt a nemzet és kereszténység fogalmát. Amihez, hagyományos magyar értékekhez hozzányúltak, az szétesett, szétrothadt kezükben.

Befelé tehát, a visszajött nem magyarokkal szemben, erélyesen fenntartották az egységes, kizárólagosan magyar állami berendezést, ugyanekkor Hitler kedvéért oly súlyos sebeket ejtettek a magyar állam önállóságán és szuverenitásán, amilyeneket soha, még az

---

³ Bethlen cikkére l. tanulmányomat a Szent István Emlékkönyv III. kötetében.

1849-re következő osztrák császári abszolutizmus alatt sem kellett elszenvendünk. Értem a „volksdeutsch” törvényhozást, valamint a zsidó származású magyar állampolgároknak a németek kezébe átadásit. Mindkét vonatkozásban a magyar kormány és országgyűlés: százazeit a magyar állampolgároknak szolgáltatva ki idegen hatalomnak, mely egyszerűen igényt tartott rájuk, egy rész: hogy saját népét növelje a német származásúakkal, s ezeket a magyar állampolgárokkal szemben kivételes státusba emelje, másrészt pedig a zsidókat mint káros elemet elpusztítsa. Eltekintve ebben a vonatkozásban az emberi és morális momentumoktól, mindkét akció közjogi szempontból egyként szégyenletes elárulását jelentette a magyar államiságnak. A svábokat illetőleg: a magyar állam kiemelte őket a többi polgárok közül, külön jogokat adott nekik, nem kisebbségi jogokat, hanem elismerte, hogy ők egy idegen nemzetnek tagjai és a rendelkezést felettük az idegen nemzet kormányának engedte át. A háborúban álló magyar állam, melynek, ha egyszer háborúba lépett, valóban szüksége volt katonájára, idegennek minősítette polgárait, s akik már bennszolgáltuk a magyar hadseregben, kiemelte őket innen, hogy más államnak szolgálhassanak. Az a Sopron vidéki német, aki elmondta nekem, hogy akarata ellenére taszítottuk ki a magyar hadseregből és adtuk Hitlernek, hogy SS katonává tegye, egyszerű ténymegállapításával államiságunk lealázó süllyedését jellemezte. Hozzátehetjük, hogy az akkori vezetők közt tényleg voltak olyanok is, kik a német felsőbbrendűségben hittek és a külön jogokat lelkesen adták meg a sváboknak, mint egy felsőbbrendű nemzet tagjainak. Hogy pedig akkor már igen sok sváb volt, aki ugyanígy gondolkodott, a németet magasabb rendű emberfajának tartotta és örömmel vette, hogy ezután a világhatalmas „führer” fog reá gondot viselni: ezért is bizonyos mértékig a magyar állam volt a felelős, amely esztelenül megengedte éveken át a volksdeutsch gondolat hitleri fogalmazásának elterjesztését a saját polgárai között.

Államjogilag ugyanez volt a magyar állam eljárása, amikor zsidó polgárainak tízezeit, s végül is több százezret küldött határaitra, hogy itt német közegek vegyék át és rövidebb-hosszabb szenvedés után legyilkolják. Hasonló eljárással Hitler csak már leigázott országokban tehette rá kezét a zsidókra, Hollandiában, Franciaországban, Dániában, de ezekben is ellenállott neki nemcsak a keresztény lakosság, de még az elnyomott helyi hatóságok is, Dániában a megfélemlített kormány és maga a király is. Még az olasz fasizmus is az utolsó pillanatig halogatta Hitler követeléseinek eleget tenni, s végül minél kevesebb állampolgárát adta ki ily módon szövetségesének. Önként, lelkesen, százezres tömegekben a magyar vezetőréteg hajtotta ki a határra ezeket az áldozatokat, s ezzel tulajdonképp be is vallotta, hogy a Duna- és Tisza-völgyében nincs már rendezett állam, mely képes volna állami feladatainak legegységesebbjébet betölteni, azt, hogy állampolgárainak életét és biztonságát idegen hatalommal szemben megvédje. Az a mentség, melyet az utóbb vád alá helyezett volt kormányférfiak emlegettek, hogy t. i. munkára adták ki a magyar zsidóságot és sem tudták, minő borzasztó sors vár rájuk, természetesen alaptalan, mert Auschwitz és a többi tábor előszelét már mindenki megérezte, aki látta, minő durvasággal gyűjtötték össze a mi államunk közegei ezeket a polgárokat a vidéki városokban, és szállították legembertelenebb módon a határállomásokra. De még ha csak munkára is adta volna ki őket az idegennek, az is önkéntes lemondás lett volna az állam lényegéről és függetlenségéről.

Végignézve a vezetőréteg működését, nem lehet kétséges, hogy már a német megszállás, 1944. március 19-e előtt sem létezett többé intakt magyar állam, mely feladatait kifelé és saját lakosságával szemben teljesíteni tudta, vagy akarta volna. Az alkotmánytól

megszabott intézmények megvoltak, a parlament két háza működött, a kormányzó ott ült helyén, aláírt, kinevezett, a kinevezettek, katonák és polgáriak elfoglalták helyüket és látszólag végezték dolgukat, de az egész már nem volt igazi államélet, lesüllyedt erkölcsileg alacsony szférákba, honnan békés munkával nem lehetett többé felemelkedés. A társadalom nem is osztályokra esett szét, hanem egy kizsákmányoló rétegre, melynek a kapitalista világban is valószerűtlen gazdagodási lehetőségei voltak, s a kizsákmányoltakra, akiknek semmi támaszuk, vagy védekezésük nem volt, s végre a közömbösök nagy tömegére, akik kívülről nézték ezt a hitleri boszorkányszombatot, legfőleg azzal az érdeklődéssel, hogy ha ez is elmúlik, akkor jön végre az ő idejük. Ezt a társadalmat nemzeti célokra senki sem egyesíthette többé, de még a polgári rendet, az osztályharcos felek között annyi évtizeden át fennállott kompromisszumot sem lehetett többé helyreállítani. Reform, evolúció már március 19-e előtt értelemvesztett, üres szavak voltak.

Azután jött a német megszállás és a háború városról-városra, házról-házra. Amint a büszke házsorok romhalmazzá váltak, úgy esett össze porrá és hamuvá az, ami még megmaradt a magyar államból. Jobb magyarok a németek elől elbujdostak, mindenüket hátrahagyva az állam akkori közegei hivatalos rablásának. Az akkori kifejezés: „illegalitásba lépni”, azt jelentette, hogy az illetők megtagadták az államot, s amíg az meg nem változik, nem vetik alá magukat jogszabályainak. Jött a szovjettámadás Kelet felől, maga előtt hajtva vert német és magyar csapatokat, melyek viszont erőszakkal vitték magukkal az evakuált területeknek nemcsak élelmét és állatait, hanem embertömegeit is. A török korszak óta nem látott hazánk ily népvándorlást, melynek folyamán a polgári rendezett viszonyok végkép felfordultak, állami és községi hatóságok elvándoroltak és megszűntek, helyükbe khaosz, önsegély és a „hadd mentsem, ami menthető”elv, sokhelyütt még ily köpönyeget is nélkülöző csupasz rablás került. Bűnösen értelmetlen katonai szempontok és a kormányzás vad antiszemitizmusa siettetett az állami és polgári rend felbomlását: végül már százezreket tologattak Budapest egyik kerületéből a másikba; alig lakott valaki ott, ahol lakása volt, a hatóságok nem regisztrálták a lakók viszonyait, katonakötelesek nem vonultak be, s a nyilasok büntető expedíciói egyes házak ellen nem állami közegek hivatalos közbelépései voltak, hanem banditák rabló hadjáratai. Közben német katonaság és magyar kormány Szálasi alatt egymással vetélkedve szállította ki az ország értékeit, gyárakat és laboratóriumokat, kórházakat és egyetemeket, a bankok és hatósági pénztárak tartalmát, hajtották ki az állatokot, értékes méneseket, leventék és diákok ezreit. A magyar kormány Sopronban s Ausztriában tanácskozott, de többé neki sem engedelmeskedett senki.

Állam volt ez még? Magyar állam? És társadalom? Magyar társadalom?

Egyik sem volt az többé, az állam szétesett, a társadalom szétrothadt.

Egy vonalnak, hosszú történeti vonalnak, vége szakadt, dicstelenül, szégyenletesen, vagy ha jobban tetszik, groteszkül véres tragikomédiában.

Egyetlen mentség maradt: a forradalom.

III. A FORRADALOM ELINDUL

A reform embereinek nehéz napjuk van, amikor végre felismerik, hogy nyugodt békés fejlődés helyett az egyetlen kivezető út a forradalom. Természetes, hogy a polgári gondolkodás visszariad a forradalomnak értékeket pusztító viharától, melyről senki, még saját

irányítói sem tudják előre megmondani, hol áll meg – mint az eldobott kő –, de amelyről bizonyosra vehető, hogy a polgár biztonsága, nyugodt élete, magántulajdona előtt nem fog megállni. De a polgáron kívül a humanistának is tartania kell a forradalomtól és minden erővel törekednie annak kikerülésére, hiszen az anyagi pusztításon kívül vér- és emberáldozatokkal is jár, melyek feleslegesen és értelmetlenül hullanak, mert forradalom nélkül biztosított fejlődés esetén ugyanazok az emberek, kiket a forradalom szándékosan vagy gyakran véletlenül megsemmisít, a békés átalakulás idején valószínűleg felhasználhatók lennének. Amikor tehát a polgári reform embere elveszti a békés kibontakozás utolsó reményét is, felismerve, hogy az ő szelíd, emberies expediensei képtelenek a dolgokat rendezni, hogy a dolgok annyira khaotikussá váltak, hogy immár csak teljesen új, forradalmi rendezés jöhet, az a nap, melyen ezek a tények el nem utasíthatók többé, keserű nap, de elkerülhetetlen. Ha van realitásérzékünk és nem akarjuk magunkat nemcsak könnyelmű, de már bűnös módon is begubózni illúzióinkba és vágyálmainkba, akkor vállalnunk kell a keserű napot és annak következményeit.

Mert ami a fõnt leírt módon saját hibánkból és belső bűneinkből elpusztult, az állam és társadalom, azt újra fel kellett építeni, hiszen a Duna és Tisza partjain sem vákuum, sem pedig anarchia nem maradhatott, – az európai népek egymásra utaltsága idején sem Európa, sem szomszédaink nem tűrhették volna azt. Az avar birodalom bukása után a mai Magyarország területe egy-két évszázadon át államtalan életet élt, dél ilyenről manapság szó sem lehetett többé. Szétesett szervezetünket vagy magunknak, vagy másnak kellett helyreállítania valamilyen új formában, aminthogy a kezdeményezés a magyar állam feltámasztásához nem is tőlünk, hanem Hitlert kiverő, s Magyarországot megszálló hatalomtól indult ki.

És itt kell a Szovjetunió kormányának nyílt dicséretét először hangoztatnom. A Szovjetunió rettenetes anyagi és véráldozatot hozott, amikor a Hitlertől megparancsolt és Szálasiéktól vállalt magyarországi csatát megvívta és megnyerte. Hitler Magyarország, főként Budapest és a Dunántúl védelmével a maga szempontjából elég reális célt követett: egy-két hónappal meghosszabbítani a maga életét, melyről még ő is, még inkább katonai tanácsadói nagyon jól tudták, hogy már csak rövid ideig tarthat. Történetünk legszerencsétlenebb hetében, amikor Szálasi átvette a németektől a kormányt, Hitler nyugati hódításaiból már semmi sem maradt. A szövetségesek felszabadították Franciaországot, Luxemburgot, Belgiumot, Hollandia egy részét, október 21-én elfoglalták Nagy Károly császár egykori székhelyét, Aachent, s túlnyomó erővel közeledtek a Rajnához, amikor Olaszországban Firenze és Rimini elfoglalásával utolsó akadály is eltűnt annak, hogy a Pó-völgyét elárastva az Alpeselek hágóin délről is belépjenek Németországba. Keletről a Vörös Hadsereg diadalmas rohama országokat vett el Hitlertől és szabadított fel: Romániát, Finnországot, Bulgáriát, az ősi lengyel területeket; az egyik szovjet sereg egyesült Tito tábornokkal, a másik belépett Csehszlovákiába, október 12-én pedig, három nappal Szálasi uralomra jutása előtt egy harmadik bevonult Kolozsvárra és Szegedre. Innen már nem volt többé az Alföldön védekezés, a németek, a velük együtt harcoló magyar töredékek és a vidék hitlerizált értelmisége rendetlen futásban menekült Budapest felé. Néhány napi időközökben következett be Szolnok elfoglalása, Újpest és Kispest, Miskolc, november 13-án a Szovjet hadsereg átlépett a Dunán és eljutott a Balatonig, karácsony másodnapján bevonult Székesfehérvárra és a budai hegyeken át teljessé tette Budapest körül zárását. A karácsonytól

február közepéig tartó másfél hónap volt Hitler nyeresége, ennyivel hosszabbította meg életét, legalább 150.000 német katona halála vagy fogságba jutása, Budapest és Dunántúl városainak elpusztítása árán. Neki bizonyára megérte ezt, valamint azt a véráldozatot is, melybe a németek kiverése a Vörös Hadseregnek került. Azzal, hogy a nemzetközi jogban példátlanul legyilkolták a budapesti német erők parancsnokai a szovjet parlamentereket, s kényszerítették a Vörös Hadsereget, hogy négyzetméterről négyzetméterre, házról házra, emeletről emeletre nyomja vissza a németeket, olyan katonailag értelmetlen, s emberileg felesleges károkat okoztak a Szovjetuniónak, hogy senki sem csodálhatta volna, ha annak kormánya, a véres harc befejeztével, eltemetvén halottait a Dunántúl földjébe, kemény kézzel nyúl az esztét veszített ország, Hitler utolsó és leghűségesebb szövetségese újra rendezéséhez. A legkevesebb, amit a németektől irányított, de az akkori magyar kormánytól és hadseregtől is vállalt ellenállásunk fejében elvárhattunk a győztestől, az a tehetetlenül lábainál heverő országnak valamiképpen szovjet mintára berendezése volt, amit pedig legkevésbé várhattunk, az a szovjet rendszer ellenpólusának, a nyugati mintájú parlamentáris kormánynak helyreállítása volt. És ez az utóbbi ment végbe, mielőtt az egész ország megtisztult volna a német csapatoktól.

Csakugyan szovjet kezdeményezésre alakult meg véletlenül Debrecenbe érkezett politikusokból az új magyar kormány, kezdettől fogva hangoztatva, hogy az ország terület teljes felszabadítása után parlamentáris választások formájában meg fogja kérdezni a nép akaratát. Szó sem volt proletárdiktatúráról, s ennek nyomán a társadalom és gazdaság szocializált, kommunista vezetés alatti átalakításáról. Amint ezt ma már többé-kevésbé meg tudjuk érteni. A szovjetemberek az ő berendezésüket magasabb fokúnak tartják, mint a folytonos kríziseknek kitett, s előbb-utóbb bukásra ítélt parlamentáris rendszereket, s ebből következőleg csak olyan népekre tartják kiterjeszhetőnek, melyek már megtették a szovjetfejlődés felé vezető lépéseket, s elő vannak készítve az új fejlődésre. Az ő szemükben a szovjet-berendezésre valamiképp méltóvá kell lenni, azt kiérdemelni bizonyos magatartással, melynek nemhogy nyomait nem találhatták a megszállott Magyarországon, de az rendetlenségében, minden felülés alárendelési viszony felbomlásával, azzal hogy ember és ember között az állami, közigazgatási, társadalmi kapcsolatok megszakadtak és hogy ilyenek híján a magyar élet törvényen kívül, törvény és józan ész ellenére folyt, inkább csak elrettentő például szolgálhatott arra, milyen messze lehet egy ország és társadalma attól, hogy a szovjetberendezésbe felvehető lehessen. Persze erre mégis volt egy lehetőség, ugyanaz, mely a nagy orosz forradalomnak is kényszerű útja volt, amikor Lenin tervei szerint fegyveres erővel verték le és szórták szét a Kommunista Párttal szembeszálló erőket, s a harc során véres polgárháborúban pusztult el az értelmiség és a parasztok azon tömege, mely nem értette meg és nem fogadta el ezt a változást. Nálunk akkor csak kevés proletár közt élhetett a csodavárás, a proletárdiktatúra kikiáltásának reménye, s vannak bölcselkedő hajlamú értelmiségiek is, akik a mai napig sajnálkozással hangoztatják, hogy akkoriban nem folyt vér az utcákon, nem pusztultak ki az ellenkező társadalmi osztályok, s egy ilyen véres, „szabályszerű” forradalom híján van az országban mai napig megnyilatkozó sok nehézség. Mintha a történelem nem azt mutatná, hogy egy vérontás semmit sem intéz el véglegesen, utána sok más vérontásnak kell szabály szerint következnie. A Szovjetunió volt az, melytől függött a kérdés eldöntése, s ő úgy döntött, hogy ne legyen Magyarországon vérontás és polgárháború. Anélkül, hogy – adatok híján – akár hozzávetőlegesen is véleményt

nyilváníthatnánk a szovjet kormányférfiak akkori döntéseiről, tetteikből és azok következményeiből bizonyos, hogy ők kezdettől fogva nem kívánták a proletárdiktatúra kikiáltását, az értelmiségnek és más, ellenkező társadalmi osztályoknak érvágását vagy teljes elpusztulását, amivel nézetem szerint a politikai gondolkodás és cselekvés ugyanolyan fölényes voltáról tettek tanúságot, mint aminő fényes stratégiával intézték a háborút. Igaz, hogy az angolszászoknak megígérték az elfoglalandó államok demokratikus berendezését, de viszont ők a szovjet berendezést tartják demokratikusnak és egyébként is sokféle út állott rendelkezésre, ha akarták volna az ígéret megkerülését. A valóságban már akkor elhatározták az államok demokratikus berendezését, mikor ezt megígérték. Különböznem is ígérték volna meg. Így mi, magyar értelmiség, kétségtelenül ezen elhatározásuknak köszönhetjük, hogy a polgárháború nem fejezte be szellemi és anyagi javaink és életünk elpusztítását, ami pedig a háború alatt oly végzetesen folyt és biztos végpusztulással fenyegetett. A pontot, a béke pontját mégis csak a Szovjetunió tette a mi háborús életünkre.

Történelmi tény, hogy a Szovjetunió nem akart proletárdiktatúrát nálunk, sőt éppen ő volt az, aki az Oroszországból hazaküldött magyar kommunista emigránsok útján elejét vette a proletárdiktatúra előkészítésének, s megindította a parlamentarizmushoz vezető fejlődést. Ebből következik, hogy az is távol állott tőle, hogy Magyarországot tagállamként kapcsolja be a Szovjet Köztársaságok Szövetségébe, amitől nálunk a háború végén tényleg sokan tartottak, s aminek fekete rémét a névtelen reakció ma is szereti felidézni. De vajon mi volt célja a magyar élet helyreállításával és olyan helyreállításával, amilyent Debrecenben megkezdett? Nehéz erre kívülállónak feleletet adni, de miután bizonyos, hogy céljai közül, nemcsak első eszközként, kizárta a proletárdiktatúrát és saját országa megnövelését, Magyarország bekebelezését, amint más szomszédos országaival sem tette meg ezt, nézetem szerint céljait csak egyféleképpen lehet hozzávetőlegesen elképzelni.

Oroszország már az első világháború alatt sokat szenvedett, többet mint bármely más akkori hadviselő nép. Azután jött a forradalom, a polgárháború, amelyet nemcsak szítottak korábbi kapitalista szövetségesei, felállítva és fegyverrel és pénzzel ellátva az ellenforradalmi tábornokok seregeit, hanem maguk is kísérletet tettek az orosz föld egyes részein lábukat megvetni és azokat elszakítani. Lenin mégis győzött, polgárháborún, ellenforradalmon, Kolcsakon, Denikinen és társain, angolokon, franciákon, csehszlovák hadifogoly légiókon. A forradalom megszilárdult, már annyira, hogy megkísérelhette az új Lengyelországhoz csatolt orosz-ukrán, fehér-orosz területek visszafoglalását, amire még Wilson pontjai alapján is teljes joga volt. Kiderült, hogy az akkori Európa Szovjetoroszországtól éppúgy megtagadta a nemzetiségi elv érvényesítését, mint tőlünk Trianonban. A lengyel hadsereg francia segítséggel Weygand tábornok vezetése alatt verte vissza az oroszokat. Az ellenszenv a kommunista „experimentummal” szemben tovább terjedt, s a kapitalista országok féltükben megszilárdították a kínai falat Oroszország felé, a cordon sanitaire-t, mely majdnem húsz esztendőn át légmentesen elzárta az új orosz világot Európától. A fal mögött a forradalmi évek lángolását a szervezés komoly, felelősségteljes évei váltották fél, az első ötéves terv megkezdte a tervszerű felépítést, amelyről Európa a falon túl, semmit sem hitt el vagy nem is tudott. Európa Sztálin újjászervezett és dolgozó birodalma helyett mindegyre a forradalmi káosz Oroszországot látta és naponta újra idézte az első évek véres jeleneteit. A népek, mint gyermekek hallgatták a háborzongató történeteket és el sem tudták képzelni, hogy a fal

mögött majdnem 200 millió ember halad lassan, de biztos tervszerűségben a jobb, emberibb élet felé.

Európából két évtizeden át áradt az ellenszenv és a Szovjetunió vezetői naponta hallgatták a falon túlról a Ceterum censeo-t, a bolsevizmus kiirtását követelő hangokat. Feltehetjük, hogy a kizártság ez állandó érzése szilárdította meg bennük a bizalmatlanságot, a gyanút Európa uraival szemben, akiktől semmi jót nem várhattak. Határaikon a szomszéd országokban egymásután olyan kormányok állandósultak, melyeknek legfőbb programpontja a Szovjetunió elleni harc, legalábbis annak további konfinálása, az európai koncentrációs táborban való tartása volt. Hitler uralomra jutása nemcsak hogy ugyanezen cél szolgáltatába állította a veszedelmes erő kifejtésre képes Németországot, de végkép megerősítette antibolsevista irányában Finnországot, Romániát, Magyarországot, sőt Lengyelországot is. Mindezen országoknak semmi követelni valójuk nem volt a Szovjetunióhoz, sőt vele szemben elérték nemzeti-területi követeléseiknek maximumát. A Szovjetunió nem keresett rajtuk ezekben az években semmit, főként nem rajtunk. Magyarország felé kísérleteket tett a nemzetközi viszony normalizálására, Horthy kormányával felvette a diplomáciai kapcsolatot és kérés nélkül elküldte Budapestre az I. Miklós cár hadserege által zsákmányolt honvédszászlókat. De bizalmat nem tudott itt kelteni, ami viszont még inkább megerősítette régi bizalmatlanságában. És hogy igaza volt, hogy részéről óriási hiba lett volna kis nyugati szomszédaiban megbízni, ez világossá vált, amikor Románia, Finnország, Magyarország egyformán Hitler mellé állt és segédcsapatokkal támogatta annak nagy támadását kelet felé.

A három kis szövetséges még előbb elbukott, mint vezérük, Hitler. De támadásukból nagy tanulságot lehetett levonni a szovjet államférfiaknak, – ha ugyan ezzel korábban nem voltak tisztában. A jövőben ki kellett küszöbölni minden eshetőséget, hogy nyugati határunk egész hosszúságában bármely pontról is támadás érhesse őket. A háború győzelmes befejezésével ez megvalósíthatóvá lett, az Északi-tengertől délre, egész Bulgáriáig. Finnország, Románia, Magyarország és Bulgária, mint vesztes felek a Szovjetuniótól kapták fegyverszüneti egyezményüket és békeszerződésük alakítására is nagy keleti szomszédjuknak volt legnagyobb befolyása. Lengyelország, bár a szövetséges hatalmak közé tartozott, hasonlóképp közeli kapcsolatokba került a Szovjetunióval, melynek átadta orosz lakosságú keleti területeit és ezekért a Szovjet támogatásával kapott német birodalmi földeket, többet, mint amennyit nyugati szövetségesei akartak neki adni. Csehszlovákia végül mint a Szovjetunió egyik legrégebbi szövetségese, érzelmileg több mint száz év óta oroszbarát, továbbra is szoros kapcsolatban maradt vele, úgy hogy a nyugati orosz határ valamennyi állama most végre különböző okokból ugyan, de egyformán megnyílt a szovjet befolyás előtt.

Azóta ezek az országok összetartoznak, – egyformán tapadnak elválhatatlanul keleti határaikkal hatalmas szomszédjukhoz. Helyzetüket és útjukat csak akkor látjuk világosan, ha együttesen nézzük őket. Magyarország útját is a fegyverszünet óta a velük való összehasonlítás teszi érthetővé. Mindegyik országban a szovjet politika kétségtelenül egyforma célokat követ és többé-kevésbé, csak a helyi viszonyoktól színezve, ugyanazon eszközöket használ. Egyikben sem rendezett erőszakos változást, egyikbe sem engedte be a proletárdiktatúrát, mindegyikben elősegítette a parlamentarizmus restaurációját. De befolyását mindegyikben olyan helyzet teremtésére használta fel, amely ellene újabb támadást lehetetlenné tesz. Ami azt jelenti, hogy nemcsak jó viszonyt akar fenntartani kis szomszédaival, de még ezt megelőzőleg meg akar bizonyosodni arról, hogy azok az erők,

melyek korábban ez országok szovjetellenes politikáját irányították, végkép elimináltak és nem lesz többé szavuk a kormányzásban. Magyarország, Románia és Lengyelország korábbi életében az antibolsevista erők kb. ugyanazok voltak, a nagykapitalizmuson kívül az arisztokrácia, a nagybirtok, az értelmiség tekintélyes része, valamint a nagybirtokokkal rendelkező, feudális, – barokk gondolkodású egyháziak. Mindezen elemeknek politikailag ártalmatlanná tétele mind a három országban ugyanazon elvek szerint kezdődött, ha a végrehajtásban az egyes országok társadalmi struktúrájának megfelelően eltérések is jöttek létre. Röviden kifejezve azt, amit természetesen csak következtethetünk: a Szovjetunió az ő egyik létcélja érdekében, hogy t. i. nyugati határain ne fenyegethesse többé agresszió, megelégedett azzal, hogy a parlamentarizmus helyreállításával a reakció felújítását is megengedő nyugati demokrácia helyett az ú. n. keleti demokrácia alapjait tegye le, annak sajátos társadalmi formáival, illetőleg, hogy az ehhez szükséges társadalmi változás útját járhatóvá tegye.

Azt hiszem méltányos gondolkodással meg kell értenünk a Szovjetunió bizalmatlanságát és jogosnak kell tartanunk, hogy nyugati határain olyan viszonyok kialakulását támogassa kis szomszédai között, melyek a jövőben ezek részéről mindennemű agressziót lehetetlenné tesznek. Úgy emlékszem, hogy ezt a jogát angol és amerikai államférfiak is elismerték azon fegyveres akciók után, melyekkel a kicsinyek a második világháborúban nagy szomszédjukra ész nélkül rátámadtak. A Szovjetunióknak minden joga megvan gondoskodni arról, hogy keserű áldozatokkal szerzett győzelme után hasonló támadásoknak ne legyen többé kitéve.

Mindezt szükséges volt végiggondolnunk, hogy a magyar forradalom irányát és tényeit igazában megérthessük.

*

Eddig tehát két tényt sikerült megállapítanunk:

Az egyik, hogy ország és társadalom szétesése folytán imminens volt a forradalom.

A másik, hogy az országot megszálló szovjethatalom nem kívánta a proletárforradalmat és azzal, hogy parlamentáris kormány alakítását elősegítette, a forradalmat békés útra terelte, elkerülve annak kezdő stádiumát, mely mindenkor véres anarchiában szokott lefolyni.

A további fejlődésnek két nagy motorja volt.

Az egyik a belső magyar, mely oly ként működött, hogy a szétesett társadalom és annak csődöt mondott vezetői helyén új társadalmi osztályok jelentkeztek, amelyeknek eddig nem volt szavuk az ország irányításában.

A másik a megszálló hatalom, azzal, a nyugati szövetségeseitől is jogosnak és méltányosnak elismert törekvésével, hogy nyugati határain állandó békét teremtsen és ennek érdekében hatalomra segítse a békeszerető, nem imperialista, nem fasiszta tömegeket.

Mindkét mozgató céljai és törekvései természet szerint távol álltak attól, hogy hosszú évtizedek áldemokrata berendezései helyén a száz év előtti magyarok klasszikus demokrata álmait valósítsa meg, vagy pedig mintáért a jelenkori Angliához és Amerikához forduljon.

Az utcáról a parlamentbe áttett forradalomnak eleve elutasító állásponton kellett lennie az Eötvös–Szalayéktól körvonalozott szabadságjogok többségével szemben.

Az emberi szabadságjogok hirtelen megvalósításával egyszerre két erőt szabadított volna fel, melyekkel nem tudott volna megbirkózni. Az egyik, a jobboldaliság, az elmúlt

korszak híveinek nagy tömegeire számíthatott, ha alkalma van azokat összeszedni és politikai akcióba befogni. Amint a németek közt is sokan, nagyon sokan vannak ma is, akik egyre azt hajtogatják, hogy Hitler idejében jobb volt, ugyanígy Szálasi idejétől elkezdve visszamenőleg két évtized hasznát húzóik továbbra is abban a meggyőződésben éltek, hogy az előbbi elmúlt korszak jobb volt, hiszen jobban élhettek, s anyagi helyzetük is biztosítva volt. Nagyfokú naivság kellett volna az új vezetők részéről elhinni, hogy ezek a tömegek egyik napról a másikra belenyugodtak életszínvonaluknak már az ostrom alatt megkezdett leszállításába és őszinte híveivé váltak az új rendszernek. Sajtószabadság, egyesülési szabadság, a nyugati demokrácia alappillérei, ezek kezében fegyverekké váltak volna, teljességgel értelmetlen cél szolgálatában, visszahozni az elmúltat, pontosabban: emberi erővel feltámasztani feloszlóban lévő holttestet. Némileg hasonló veszélyt hozott volna e szabadságjogok azonnali érvényesítése a másik oldal javára: az új viszonyok között legbaloldaliabb párt, a parlamentáris életbe beilleszkedő kommunisták azonnal megkapták volna a még baloldaliabbakat, akik felelőtlen ígéretekkel, a proletárdiktatúra képei megmutogatásával csakhamar túlszárnyalhatták volna őt.

A forradalomnak, amint Debrecenben, intézményekben is kezdett megnyilvánulni, jobbra és balra egyképp el kellett határolni magát s ennek eszköze volt a szabadságjogok egy részének megtagadása. Hogy a személyes szabadság, a törvényes ítélet nélküli letartóztatástól mentesség nem állhatott helyre, mely egyébként a háborús évek alatt sem állott fenn, s helyette gyakorta jogbizonytalanság uralkodott, – az szintén velejárója volt a forradalomnak és a forradalmat megelőző viszonyoknak. A forradalom eleinte saját szakállára látott hozzá a politikai és velük vegyesen a sok közönséges bűnöző, rablógyilkos, tömeggyilkos, stb. felkutatásához és megbüntetéséhez. Megkísérelték ugyan forradalmi jogfelfogás szerint működő népbíróságok berendezését, de az nem felejtethette el, hogy személyes szabadság dolgában egyelőre nem tért vissza az 1867 óta elvben meglevő liberális gyakorlat. Ebben a munkában olyan embereket is igénybevetett, akik belsejünkben hosszú embertelen szenvedés sérveit hordozták. Ez az idő, amelyben a tegnap mára fordult, de még mindig hatása alatt állott a tegnap szörnyű emlékeinek, valóban nem kedvezett az emberi jogok egyik legfontosabbikának, a személyes szabadság érvényesítésének.

Mindez egyelőre nem elvi állásfoglalás volt, hanem a történet logikája szerint, a közelmúlt következményeként jött létre, s idővel a forradalom biztosításával helyet adhatott a szabadságjogok liberális kezelésének. Voltak azonban az állami és gazdasági életnek olyan terei, melyeken az új társadalom berendezése érdekében nemcsak ideiglenesen kellett a nyugati demokráciától eltérni. Ezek a tereken a belső magyar szükséglet ugyanaz volt, mint amit a Szovjetunióknak is akarnia kellett az ő határai biztonsága érdekében.

A magyar társadalom eddigi uralkodó osztályai háborús politikájukkal, Hitler-imádatukkal, embertelen antiszemitizmusukkal eljátszották történeti szerepüket, s a forradalomnak, melyet egyetlen lehetőségként hagytak maguk után, ezt a változást kellett biztosítani törvényekkel és intézményekkel körülbástyázni. A Szovjetunióknak ugyanez volt az érdeke, megszabadulni az ország fasiszta elemeitől, melyektől valamikor, bármikor kitelhetik egy újabb agresszió az orosz föld ellen. Ily értelmű társadalmi alakulásnak volt a leghatékonyabb eszköze a földosztás, melyet még a debreceni kormány határozott el és nemzetgyűlés iktatott törvénybe.

A földkérdésben megint bebizonyosodott, hogy a makacsul megtagadott reform végül is forradalomhoz, szélsőséges rendszabályokhoz vezet. Nem szükséges itt újból felsorolnom azon statisztikai adatokat, melyek a földtulajdonnak korábbi aránytalan és egészségtelen eloszlását bizonyítják, melyeket a földreform hívei, a fiatalabb értelmiség sok tehetséges tagja éveken át unos-untalan ismételtetett és idézgetett. A magyarhoz hasonlóan egészségtelen volt a földbirtok eloszlása Romániában és Lengyelországban is, de sem a román, sem a lengyel nagybirtok nem rendelkezett azzal a nagy társadalmi és politikai befolyással, mint a magyar. A földreform tehát, melyet a második világháború előtt még el lehetett volna intézni olyképpen, hogy a nagybirtok nem pusztult volna el egészen, sőt akár politikai befolyásának egy részét is megtarthatta volna, amellet kézzelfogható kártalanítást is remélhetett volna, a forradalom légkörében elvesztette gazdasági jellegét és tisztán politikai, társadalmi kérdéssé vált. A múlthoz, benne ezer holdjainak sértetlenségéhez ragaszkodó nagybirtokos réteg nem argumentálhatott többé gazdasági érvekkel, mint pl. azzal, hogy ő a több termelő, nem a kisbirtok, ő a gazdasági növények nemesítője, s ha megsemmisítik, az export híján államcsőd, benn pedig éhínség áll elő. Ezek a forradalomban senkit sem érdekeltek többé, bár a vezetők talán maguk is tudták, hogy a nagybirtok felosztása magával fogja hozni a termelés lényeges csökkenését holdankénti termésben csak úgy, mint az egész országos termés mennyiségének leszállásában. Amint ez be is következett. A kérdés nem gazdasági volt többé, hanem társadalmi és politikai. A forradalom társadalmi változást akart, gyökereset, mellyel a nagy- és középbirtok hatalmas végleg kiküszöbölődik és a földosztás minél több nincstelennek vagy törpebirtokosnak ad önálló existenciát. Az évtizedeken át elkerült földreformból így lett valóságos felosztása az egész magyar termőföldnek, termelési szempontból egy időre bizonyára irracionális földosztás, az addigi tulajdonosok nagyon távoli, szinte légi kártalanításával, de a társadalompolitikai cél megvalósult. A közép- és nagybirtok egészében atomizálódott, szétesett, s ezzel eléretett Szalay Lászlóék célja: megszabadítani a községi és vármegyei igazgatást az arisztokrácia befolyásától. De persze nem éretett el az ugyancsak tőlük követelt szabad község, szabad megye, mert ezek felállításához nemcsak az arisztokrata befolyás megszüntetése, hanem a parasztság politikai tanultsága is szükséges, aminek érdekében az elmúlt század jóformán semmit sem tett. Az egész processzust az új vezetők a forradalomban szokásos energiával és sietséggel folytatták le: az új kisbirtokosok a földeket hivatalos mérnöki segédlet nélkül maguk cövekelték ki, s ingatlanaikat csak most utólag telekkönyvezték. Viszont a földosztó törvénynek és utólagos rendeleteknek a volt birtokosok javára történt rendelkezéseit sokhelyütt nem teljesítették, az „úri” birtokosoknak nagyrészt el kellett hagyniuk házaikat, kastélyaikat, melyek megfelelő földbirtok híján úgy sem voltak karbantarthatók és lakhatók. A forradalmi változás, a parasztság honfoglalása mégsem járt oly véres kísérőjelenségekkel, mint akár az egykori francia, akár az új orosz forradalom. A deposszedált birtokosok, főként az arisztokrata nagybirtokosok, szintén nagy józanságot tanúsítottak: nem mentek emigrációba, lázítani az új rendszer ellen – az emigránsok, akik e háború befejezése óta a mai rendszert megtagadva hagyták el az országot, mind polgári eredetűek, s köztük olyanok, akik maguk is aktív szereplői voltak a forradalomnak. Belenyugodtak a változhatatlanba, életszínvonalukat leszállították, s polgári foglalkozások után néztek. Azok a fiatalok, akik már a harmincas években moráliszüllésnek indultak, természetesen nem emelkedtek fel a nagy sorscsapás

hatására, de a többségről el lehet mondani: nem volt előrelátása a jólétben, de van magatartása az őt ért balsorsban. A nemzet közösségéből nem szakították ki magukat.

Bár az egyházi kézben levő nagybirtok terjedelemben távolról sem érte el a világi nagybirtokot, politikai szempontból felosztása vagy fennmaradása nem kevesebb jelentőséggel bírt. A katolikus egyház, melynek kezében volt az egyházi nagybirtok túlnyomó része, az ország lakosságának kétharmadát számíthatta hívei közé, s e hívek számára eleve nem lehetett közömbös, mi történik az egyházi nagybirtokkal, melynek feladata vallási, közcélok szolgálata volt. Igaz, hogy már az első világháború óta mind többen akadtak jó katolikusok, akik nem hittek többé a barokk egyházfő eszményében és nem tartották sem szükségesnek, sem a vallásos életre hasznosnak, ha a püspök a „püspökvárban” elzárkózva csak régi szertartások betartásával engedte magához híveit és székhelye utcáin kétlovas batárban ülve, de soha gyalog nem mutatkozott. A fiatal Prohászka Ottokár, aki egyedül, gyalogosan, esernyővel kezében vonult be a század elején székvárosába, ezzel a cselekedetével nem csinált iskolát. De nemcsak ezt a hideg pompakifejtést, hanem az ennek alapjául szolgáló nagybirtokot sem tartották már sokan a modern vallásos élethez illőnek. Itt különösen hatott a francia katolicizmus példája, mely elvesztvén egyházi birtokait, nemcsak a katolikus szellemiségnek, de a vallásosságnak is valóságos újjászületését érte meg. Sokan kezdték sejteni, mintha ehhez, a tiszta vallásos szférákba emelkedéshez szükséges lenne előbb a nagybirtok kölöncétől megszabadulni. Miként ezt a szentéletű és amellet nagybirtoka jövedelméből egyházmegyéjét templomokkal, kolostorokkal, vallási intézményekkel nagyszerűen ellátó Hanauer István váci püspök is látta; ő volt az, aki az októberi forradalomban utóbb azt hiányolta, hogy nem vette el az egyház birtokait. De sem a hierarchia, sem a katolikus hívek többsége nem jutott el általánosságban ehhez a felfogáshoz, aminek megvan a magyarázata azokban a kapcsolatokban, melyek az egyházat és híveit a Horthy-korszakban is az államhoz fűzték.

Az első világháború előtt a katolikus néppárt gazdasági és társadalmi programjában haladóbb volt, mint az uralkodó szabadelvű párt és a hivatalos politika. Az 1918–19-es évek mozgalmaiban a néppárt is szétesett, s akik belőle még tovább is szerepet kaptak a politikában, mindinkább háttérbe szorultak, lassanként már azért is kivesztek, mert Horthyékkel szemben megtartották legitimista meggyőződésüket. Katolikus politika az országban nem számított, s amennyiben ilyen néven mégis szerepelt, sőt utóbb meg is erősödött, ez a budapesti városi párt volt, melynek vezetője, Wolff Károly, az ellenforradalommal szoros kapcsolatot tartott, maga is az egyik ellenforradalmi, antiszemita titkos társaság vezetője volt. A tőle irányított párt, melynek tanai Budapestről a vidéket át-meg átjárták, a valóságban egyáltalában nem volt igazi katolikus lelkületűnek mondható, nemcsak azért, mert a zsidóság ellen leplezetlen, vad gyűlöletet hirdetett, hanem mert idők folyamán mind többet vett át a hitlerizmusból, politikájában pedig a hitlerista gondolatok térfoglalását, sőt megvalósítását egyengette. Vezetői között nem voltak egyházfők; a püspöki kar, melynek alig volt rá befolyása, mégsem tagadta meg, nem is igen tagadhatta meg, hiszen a hitlerizálás eleinte nem nyíltan, csak a titkos társasági tagokon keresztül történt, másrészt pedig a párt, mint Budapest „keresztény pártja”, mindenkor kilépett a katolikus érdekek védelmében, érve ezalatt a rég elavult barokk igényeket, melyeket a párt vezetői szinte groteszk módon próbáltak az ő hitlerizálásukkal összeegyeztetni. A belsőleg is keresztény

tömegeket elsősorban azzal nyerték meg, – s ugyanezzel az egyháziakat is – hogy Budapesten a vallási szükségletek kielégítésére minél több templom építését vitték keresztül.

Rejtélynek tarthatnók, hogyan tudott ez a gondolkodás két évtizeden át katolikusnak látszani, sőt ugyanezen időben a magyar katolicizmusra, pártpolitikán és katolikus intézményeken keresztül befolyást gyakorolni, – ha nem ismernők a katolikus élet történetét az utóbbi fél évszázadban. A század vége felé a katolikus városi tömeg, vele az értelmiség, már szinte tisztára névleges katolikus volt, legfőleg ha templomba járt, a 18. századi felvilágosodás és a század eleji jozefinizmusközömbösítő, minden hitéletet ellanyhító késői hatására. A katolicizmust a századvégi ú. n. egyházpolitikai harc és vele a néppárt alakítása ébresztette fel e lanyhaságból, de még ekkor sem mélyült el hirtelen a vallásosság, csak a politika támadt fel és vett fel katolikus színezetet. Az egyéni vallásosságot csak lassan tudta elterjeszteni a középosztályban néhány lelkes pap, először a jezsuita Tomcsányi, utána hirtelen, miként felhős égből kitörő napsugár, Prohászka Ottokár. Ők és Prohászka kísérői és tanítványai voltak, akik a magyar férfiakat és nőket a szentmise meg szokott és unott hallgatásán túl a szentségekhez is visszavezették és megtanították Istent keresni és cselekedeteiket ehhez a célhoz szabni. Persze hatásuk csak az értelmiségre terjedt ki, a városi munkásságra alig, a vidéki parasztság pedig tovább élte sok formalizmussal, de sok tradícióval is kevert vallásos életét, mely néhol nem igen maradt el az értelmiség közönyétől. De sem Prohászka püspök, sem társai nem voltak politikusok: a lelkeket Isten felé vezették, de a közéletben és politikában nem tudták, talán nem is igen keresték az egyéni vallásosságnak megfelelő helyes katolikus utat. Maga a püspök utóbb keserűen megbánta az ellenforradalmi politikába való betévedését.

Valóban, az ellenforradalom és annak embertelen titkos társaságai felvéve a keresztény jelzőt, könnyen megnyerhették maguknak az értelmiséget, mely, ha vallásosságát részben visszaszerezte is, politikai dolgokban teljesen járatlan maradt, és így gondolkodás nélkül ment a keresztény jelszavak után, melyeket a „kereszténypárt”, Wolff Károly pártja hangoztatott. Így történt, hogy a hitleri hatás növekedésével sok katolikus embert lehetett látni, aki jó katolikusként járult a szentségekhez, azt hitte, hogy Egyházának és annak látható fejének engedelmeskedik, s emellett szíve teli volt gyűlölettel, légszomjjal, kapzsisággal, mert azokat, akik nem tartoztak pártjához, vagy nem hittek Hitlerben, törvényen kívülieknek tartotta, akiknek nincs joguk az emberi szabadságokhoz, s ezért vagyonuk, biztonságuk, életük is szabadon elvehető. Tiszta keresztény étellel, gyakori áldozás mellett, megfért politikai síkon oly elvadulás, mely az ellenfélnek egyelőre minden gonoszt kívánt, s utóbb hidegen, sőt lelkesen tudta végignézni ezen gonoszságok végrehajtását ártatlan fele barátain. Ez a gondolkodás, ha nem is mindenütt ilyen szélső formában, csak úgy terjedhetett el, hogy az arra hivatott katolikus intézmények, elsősorban a katolikus sajtó egy része is a Wolff-párt befolyása alatt állott, amint ez a vezető katolikus napilapon világosan megfigyelhető volt. Egyszer, még a háború előtt ez újságnak legalábbis változékony politikájára utaltam egyik vezetője előtt, aki erre bizalmasan fülembe súgta, hogy anti-hitlerista cikkeket az öregebb előfizetők számára írat, de másnap ezek fiai számára már kénytelen pro-hitlerista cikket íratni, mert ezek már eltértek apáik gondolkodásától. A magyar katolicizmus Wolff-párti iránya, az értelmiségben uralkodó, s ekkor már erkölcsileg menthetetlen volt, amint ezt az utóbbi időben sokan látták, így maga Bangha Béla, az irány egyik erőssége, aki halála előtt egy új katolikus napilap alapításának gondolatával foglalkozott, a hitlerizálás ellensúlya

gyanánt. Ugyancsak ezt a gondolatot fejezte ki a háború alatt néhány független embernek, arisztokratának és egyetemi tanárnak, meg néhány katolikus társulat férfi és női vezetőjének memoranduma, mélyben Esztergom előtt kifejtették aggodalmaikat, hogy ha a sajtó és az intézmények vezetői továbbra is ezt az irányt terjesztik, ezzel súlyosan kompromittálják az egyházat a jövőben, amikor is Hitler kétségtelen bukása után erősen baloldali helyzet fog előállni az országban. Egyébként az aláírók mindnyájan szégyenletesnek tartották, hogy a katolikus külső alatt Hitler pogány, keresztényellenes gondolatai és módszerei terjedjenek.

De ez a Wolff-párti hatás, mely a főváros közgyűlésén keresztény köpönyegben nem egyszer embertelen antiszemita nyilatkozatokban és tettekben szólalt meg, szerencsére még nem volt olyan erős, hogy a megpróbáltatások idején, mely a német megszállástól kezdődött, nagyobb tömegeket elkábíthatott volna. A zsidók üldözése idején a szerzetesrendek házai, így a jezsuitáké, cisztercitáké, lazaristáké, stb. tömeges búvóhelyekké váltak, ahol a szerzetesek gyakran életük kockázatával mentették a zsidók életét, tekintet nélkül arra, keresztény hiten voltak-e, vagy sem. Az apácarendek többsége hasonlóképp lelkes és veszélyes munkával engedelmeskedett Krisztus parancsainak. Ezek a bátor és önfeláldozó emberek bizonyították be e súlyos időkben a magyar egyház katolikus voltát, köztük a Szent-Kereszt Egyesületnek vezetői, a kalocsai érsek, gróf Zichy Gyula, Almásy József, P. Jánosi, P. Köhler, a világiak közül Cavallier József. Egyes püspökök, így a győri, csanádi, kassai, ellenálltak városaikban a gettók felállításának, s e magatartásukban csak az erőszaknak engedtek. A tömegekből azonban sokan hívei voltak a fajelméletnek, és azon brutális végrehajtásnak, mely a Sztójay- és Szálasi-kormány alatt meg is valósult. A magyar hitleristák ki is használták a keresztény tömegek ily hajlamosságát: a nyilaskeresztes párt tüntetőleg összekötötte tanait a kereszténységgel, megjelent egyházi felvonulásokon, mindegyre miséket rendelt céljai érdekében, annak dacára, hogy ez a legtöbb kolostorban és templomban visszautasításra talált. Az akkor már súlyos beteg hercegprímás jámbor, tisztaszándékú ember volt, aki azonban korábban könyvekkel párnázott négy fal között élt, s ideérkezve alig volt képes átlátni az akkori politikások intrikáin és cselszövényein, az ú. n. úri huncutságon, mely utóbb a nyilasok durva hazudozásainak adott helyet. Az új pogányság közeledő veszélyét világosan látta, s engem mint az ő esztergomi nyári egyeteme vezetőjét, anti-hitlerista munkámban állandóan támogatásában részesített. Kísérleteit, a hívőket országosan szószékről felvilágosítani, a kormányok hazug ígéretekkel és fogadkozásokkal szerelték le. A protestáns tömegek sem jobbak, sem rosszabbak nem voltak a katolikusoknál, vezetőik között is voltak, ha nem is meggyőződésből, de a körülmények folytán hallgatók, vagy hallgatólag helyeslők, de voltak bátor lelkek is.

Egészen véve a nagy változás bekövetkezésekor, mindegyik keresztény egyháznak megvolt a lehetősége, hogy az új demokratikus erőket elismerje, esetleg hozzájuk csatlakozzék. Ennek nem is volt feltétele, hogy a múltat megtagadják, hiszen elvileg és hivatalosan nem helyeselték az elmúlt korszakot. De ahogyan a fent említett memorandum előre látta, szükséges volt az új világban bizalmat kelteni aziránt, hogy az egyházak nem fogják támogatni azokat, akik az országot veszejtő politikát akarják újból visszahozni. Erre pedig egyetlen természetes garanciának látszott a sajtó és az intézmények vezetőinek kicserélése, elküldvén azokat, akik cselekvésben vagy gondolkodásban az előző korszaknak meghajoltak, s helyükbe olyan katolikusokat téve, akik ilyennel nem kompromittálták magukat. Mondjuk, olyanokat, aminő volt a francia katolikusok többsége, az összes belga,

hollandus és angol katolikusok, vagy Faulhaber bíboros és más harcos német püspökök követői. Olyanokat, aminőket a tragikus véget ért, szentéletű győri püspök, báró Apor Vilmos képzelt el, amikor ma is élő munkatársaival kidolgoztatta ennek a nézete szerint katolikus szempontból feltétlenül szükséges átalakulásnak részleteit. A sajtó teljes megváltoztatása és demokratizálása, az egyházból a laikus élet felé kiépített intézmények vezetőinek hasonlóképen radikális kicserélése és ezáltal lemondás az elmúlt rendszer feltámasztásáról, az új demokrácia felé fordulva. A tervet tudtommal Serédi hercegprímás is magáévá tette és végre akarta hajtani, amint az ország megszabadul Hitler uralmától. Sajnos sem ő, sem a győri püspök, sem más kiváló katolikusok, akik már korábban eljutottak e felismerésekre, így gróf Széchenyi György és Almásy József, aki a hitlerizmus ellen írta a tízparancsolatról könyvét, nem érték meg a felszabadulást és e tervek megvalósulását.

Mindezekből a tervekből nem is lett semmi. A változaskor a hatalom új embereit a tények nem győzték meg arról, hogy bármi változás történt a katolikus tömegek politikai vezetésében, aminthogy a laikusokat összefogó és politikával érintkező intézmények élén meg is maradtak a régi vezetők, amennyiben azok nem követtek el kimutathatólag hitlerizáló és az új büntetőjogba ütköző cselekményeket. Az új helyzetben mindegyiknek egyéni hajlékonyságán és utólag feltámadt jobb belátásán múlt, hogy az új hatalommal ne törjenek ki felesleges konfliktusok. De ebben a változatlanságában a magyar katolicizmus, melynek fent vázolt gyengesége folytán annakidején nem volt lehetősége a hitlerizmus ellen saját erejének megfelelő széles frontot építeni, az új világban éppenséggel nem tűnhetett fel megbízható partnernek, s így történt, hogy jóformán az egész egyházi nagybirtok felosztás alá került, az Egyházzal folytatott komoly tárgyalás nélkül. Ugyanekkor két másik országban, ahol az egyházi birtok a mienkhez hasonlóan hatalmas és kiterjedt, ahol a társadalmi és gazdasági átalakulás ugyanolyan elvek szerint indult meg, mint nálunk, az egész egyházi birtokot meghagyták a régi tulajdonosnál. A lengyel és román egyházak nagybirtokosok maradtak, a magyar elvesztette minden földjét. Közrejátszott itt kétségtelenül az is, hogy a mi egyházunk nagybirtokos korában nem gyökerezett oly mélyen a népben, hogy ettől támogatást várhatott volna birtoka megvédésében, mint a két említett külföldi, – hiszen épen ezen erős meggyökereztetés végett lett volna szükség már régebben az egyházi birtok reformjára. Most, mikor az Egyház forradalmi úton elvesztette birtokait, s ezek a paraszt hívek kezébe kerültek, megnyílt ugyan az út a hívekhez közelebb férkőzésére, miként egy magas dignitárius mondotta az egyházi birtok elvételekor: hála Istennek, az egyház megszabadult ettől a kölönctől, – de a változás egyúttal rendkívül nehéz helyzetbe hozta. Különböző fokú nagyszámú iskoláinak, karitatív intézményeinek, kolostorainak és minden egyes egyházi embernek létalapjai rendültek meg olyan időben, amikor az országban alig maradt vagyon, mely segítségére jöhetett volna. A francia laicizálás egészen más viszonyok közt történt, gazdag kapitalista országban, hol a hívek áldozatkészsége bőségesen pótolta az államtól elvettét. Nálunk a gazdasági összeomlás után nem volt miből adni, s az utóbbi évtizedek politizált vallásos élete miatt az áldozatkészség sem lehetett nagy. Szerzetesrendeink, apácáink hősies önmegtagadással tartották fenn e máról-holnapra elszegényedett országban intézményeiket.

*

A kétféle nagybirtok szétesztása megszüntette a nagybirtokosok tradicionális hatalmát a törvényhozásban — főrendiháznak vagy felsőháznak nem volt többé értelme, annál kevésbé,

mert az új emberek végre logikusan levonták a következményeit annak, hogy Horthy kormányzó annakidején kiűzte az országból a királyt: az új állam köztársaság lett, nem ugyan népköztársaság, talán hogy az 1918-as emlékek felidézését elkerülje, vagy, hogy a népköztársasággal újabban összekötött szovjet-formát se idézze. De nemcsak a központi kormányban szűnt meg a nagybirtok arisztokratikus és egyházi befolyása, a vidéken is, ahol a nagybirtokkal együtt a tőle befolyásolt, gyakran egyenesen tőle függő falusi intelligencia, főszolgabíró, szolgabíró, jegyző, tanító kezéből is kiesett a hatalom. A vidék megnyílt új közigazgatás berendezésére, ami nem volt könnyű munka, s köztudomás szerint ma sincs megoldva.

Közben meg kell említenem a fasizmus lehetséges feltámasztói között a középosztályt, melyet az új rendszernek annál inkább érdeke volt eliminálni a hatalomból, mert mint láttuk, annak túlnyomó többsége valamiképp ludas volt a hitlerizmus elterjedésében. Ez az értelmiség a háború befejeztére már eléggé szétesett. Leginkább kompromittált tagjai a németekkel együtt elhagyták az országot, s az itthoni új berendezések híreire nagy tömegükben nem is tértek vissza. Katonatisztek, politikusok, tisztviselők, nyilas publicisták voltak közöttük, akiktől ilyképp megszabadult az ország. Az erőszakkal kivitt leventék és más elbolondított fiatalok nagy része már hazatért. Az itthon maradtak a nagybirtokhoz hasonlóan elvesztették befolyásukat. A hadsereg, s benne a vezérkar felbomlásával az ország a hitlerizáló irány legveszélyesebb és legtöbb rosszat okozott vezetőitől szabadult meg. A középosztály legnagyobb része hivatalnok volt, de nemcsak ezek, hanem a városokbeli szabad foglalkozásúak és a vidék most említett értelmiségi emberei, akik többnyire elhagyták állásukat, a háború végét teljes anyagi leromlásban érték meg. Mire a rend helyreállt az országban és az ingóságok tulajdonjoga újból érvénybe került, ennek a középosztálynak életszínvonala soha nem látott mértékben leszállott, s különösen az inflációs időkben az értelmiségiek, s köztük az ország szellemi munkásainak elitje is állandóan küzdött az éhséggel, hideggel és megszokott élete mindennemű hiányával. Az új államhatalom emellett megkísérelte a fasizmusban bűnösebb középosztálybeliek megbüntetését és a hivatalokból eltávolítását, többszöri átvizsgálásokkal, igazolásokkal, B-listákkal, amik nem jártak túlságos eredménnyel, már csak a régóta meggyökerezett protekciós rendszer miatt sem, melynek nálunk megvolt az az érthető alapja, hogy értelmiség és kormányhatalom túlságosan keskeny réteg, ahol mindenki ismeri egymást és megtalálhatja a maga számára szükségelt protektort. Ezen nem sokat segített az új kormányhatalomnak részben nem középosztálybeliekből való összetétele, mert viszont az új emberek a pártoknak voltak exponensei, s a pártokhoz már általában könnyebb volt hozzáférközni, különösen az első időkben. Csak be kellett lépni. Ilykép mindezen vizsgálatok után is persze maradtak helyükön, akik nem odivalók, de akadtak olyanok is, akiket meg lehetett volna tartani. Mindezek után ez az anyagilag leromlott középosztály megint irányíthatóvá lett, régi szokása szerint alárendelte magát az államhatalomnak, s ha ez fel tudja kelteni benne a szilárdság benyomását, ép oly kevésbé kell tartani tőle, mint a nagybirtoktól.

A nagytőke már a hitlerizáló kormányoknak sem volt feltétlen követője, különösen nem a két legutolsó. Ebben ösztönszerűleg is követte az arisztokráciát, mint ezt előbb említettem. De mivel a háború után olyan demokráciáról volt szó, mely a munkásság érdekeit jóval inkább hangsúlyozza, semhogy ez a közép- és kelet-európai kapitalizmusnak ínyére lehetett, számolni kellett a nagytőke ellenségeskedésével is. Az első berendezkedéskor ez

még nem volt világos, az előbbi rendszertől elűzött kapitalisták hálásan jöttek vissza, s bevonultak a kormánykoalíció egyik pártjába. A küzdelem velük csak utóbb vált aktuálissá.

Végignézve mindezeket az osztályokat, marad az ipari munkásság és a vidéki parasztság. A dolgok logikája szerint a hatalomnak a forradalom útján az ő kezükbe kellett esni. Emlékezzünk vissza, hogy a nagy orosz forradalom is ennek a két osztálynak egyetértését hozta létre, a többi társadalmi osztály félre dobásával. Ugyanez a helyzet nálunk a háború befejeztével szinte magától állott elő, – nálunk sem volt más osztály, mely az országot az államcsödből és éhségből kivezethette volna. Ezért sem volt szükség a döntő pillanatban proletárdiktatúrára; a kérdés most már az volt, hogy hogyan tartható fenn e két osztály egyezsége és közös uralma a parlamenti kormányforma mellett, amely az általános szavazatjog fennállása esetén a hatalmat veszített osztályoknak is befolyása alá kerülhet.

Ebből a célból különböző kísérletek történtek a parlamentáris kormányzás eshetőségeinek korrigálására. Ilyen volt a nemzeti bizottságok intézménye, mely talán a legelső politikai összefogás kísérlete volt, még a debreceni kormányt megelőzőleg, a németektől felszabadított területeken. Az első nemzeti bizottságok a falvakban és városokban olyan egyénekből állottak elő, akiket a közönség egyelőre elfogadott vezetőknek. Utóbb, de még igen korán a nemzeti bizottságok összeállítását az időközben megalakult négy vagy öt párt vette kezébe, illetőleg a bizottságok tagjai e pártok tagjai voltak és ezek utasításait követték. Első formájukban a bizottságok összehasonlíthatók voltak az ösgyűlésekből kifejlődő vezetőségekkel, melyekből út nyílhatott a „szabad község” felé; azóta azonban, hogy a pártokból tevődtek össze, kétségtelenül veszítettek jelentőségükből, s egyszerűen a pártok helyi végrehajtó szerveivé váltak, de mint ilyeneknek megvolt az a szerepük, hogy a pártok helyi torzsalkodásait megszüntessék, a békét fenntartsák és a politikát a koalíció, tehát az új demokrácia szellemében mutassák be a falu népének. Gyöngéjük volt, hogy a parlamentarizmus felújításával és a szótöbbség általános érvényesítésével kitűnt, hogy nagyobb részüknek nincs formális mandátumuk, csak a község konszenzusa tartja őket, mely azonban idővel megváltozhat és sokhelyütt a pártélet hullámvászával meg is változott. De éppen ezen régi konstrukciójuk és a létükhöz fűződő pártérdekek akadályozzák választási alapon megújításukat. Bár a nemzeti bizottságokba többször is akartak új életet lehelni, ez eddig inkább csak nagyobb, országos alkalmakkor sikerült.

Sikeresebb fegyver az új demokrácia fenntartására a szakszervezet és az üzemi bizottság. Mindkettő az ipari munkásságra vonatkozik és az új demokráciában ennek szerzi meg a döntő befolyást. Az új szakszervezetek a két munkáspárt közti megegyezés alapján jöttek létre, s úgy ők, mint a Szakszervezeti Tanács, a két munkáspártnak együttes szervei. Mint pedig a gyári munkásság összefogói, politikai működésének irányítói, rendkívüli hatalommal rendelkeznek. Konkurencia és számbavehető ellenfél híján képesek lennének, ha akarnák, Budapest életét egy nap alatt megbénítani. De a koalíciós kormány idején nem ez a céljuk, hanem a munkásság anyagi és szellemi védelmén túl, annak politikai befolyását is erősíteni. Ezért van a Szakszervezeti Tanácsnak helye az ipari munkássággal bíró városok nemzeti bizottságaiban; e célból történt, hogy a Tanács kiküldöttje helyet foglalhatott az igazolóbizottságokban, dokumentálva ezzel, hogy a pártokon kívül az ipari munkásság összességét is közlő érdekl, milyen férfiakból van egy-egy hivatal, akár egyetemi fakultás is, összetéve. Ha jól emlékszem, arra is kísérletek történtek, hogy a parlamentben is külön helyük legyen, a kerületileg megválasztott képviselők mellett, a Szakszervezeti Tanács

küldöttjeinek. Amennyiben az itt vázolt politikai irány tovább fejlődik, bizonyos, hogy a szakszervezeteknek mind nagyobb szerep fog jutni. Mögöttük reális erő van, s ez erő gyakorlása bizonyára nagy felelősségre és meggondoltságra szoktatja vezetőiket.

Hátrább van kialakulásban, eredményekben is az üzemi bizottság. Ahol ennek megvolt az előzménye, jól szervezett és az üzem dolgaiban szakszerűen dolgozó munkásságban, ott az üzemi bizottságnak is megvolt a feladata és értelme. Működése természetesen magával hozta a gyárak kapitalista vezetőségével és annak kapitalista szempontjaival összeütközés lehetőségét, sőt még amíg ez utóbbi nem ismerte fel a helyzetet, szükségét is, amint ilyen összeütközések főként kezdetben sűrűn megestek; a régi rendszer hívei ezek alapján a gyáripari termelés csődjéről, anarchiájáról beszéltek. Ott, ahol nagyszámú régi szervezett munkásság dolgozott, ahol a szakszervezetek és a munkáspártok beleszóltak a dolgokba, a rend mindenkor helyreállt, természetesen a tőke képviselőinek különböző pozíciókból ki kellett szorulniuk. Amennyiben az üzemi bizottságok kiépítik alkotmányukat és annak kereteiben, államilag elismerve fognak dolgozni, bizonyára meg fognak felelni céljuknak; egyrészt a munkásság érdekei védelmének a tőke profitja ellenőrzésével és lefaragásával, másrészt a nemzetgazdaság érdekében a termelés minél nagyobb fokozásával. Kevésbé sikerült az üzemi bizottság alapítása és működése olyan intézményekben, melyek tulajdonképpeni feladata a szellemi munka volt, a benne dolgozók nagy része értelmiségi ember, akik a régi formákhoz ragaszkodva idegenkedtek a munkásokkal és alkalmazottakkal együtt élni, de az üzemekbeli testi munkások, altisztek, stb. az első időben, mint reakció-gyanúsakat nem is engedték volna őket a bizottságokba. Itt a kezdet küzdelmes hónapjai után a dolgok ellanyhultak, s amint ezek az intézmények ténylegesen dolgozni kezdtek, kiderült, hogy pl. a klinikát a professzoroknak kell vezetni, másként az képtelen működni, aminél fogva ily helyeken az üzemi bizottságok visszaszorultak. Egyébként a szakszervezetekkel való kapcsolataik révén ezután még inkább megvan a lehetőségük, a sok nehézséggel küzdő, többnyire állami intézmények számára az ipari munkásság segítségét és szimpátiáit megszerezni.

Az országos politikát és benne a parlament működését igazában a politikai pártok irányítják, ezek koalíciója mozgatta az ország életét. A koalícióban eredetileg öt párt volt, az országos választások óta négy, a valóságban pedig a dolgokat a többségi Kisgazdapárt és a két munkáspárt együttesen intézték. A koalíció élete a két általános választás közt állandó krízis volt, melyet sohasem oldottak meg véglegesen. A két munkáspárt végcélja természetesen a marxizmus tanainak megfelelően a kapitalizmus megsemmisítése és a polgári életforma felszámolása. Holott a többségi párt nemcsak hogy a kapitalizmus léte vagy nem léte iránt többé-kevésbé közömbös parasztságot képviselte, de azt a polgárságot is, mely a kapitalista világszemléletben nőtt fel és attól nem akart elválni. A koalíciós kormányzásban nemcsak krízis, de végleges szakítás, országos katasztrófa lehetősége is benne rejlett kezdettől fogva, s most visszatekintve a két választás közti időre – az új, augusztusvégi választások előtt egy hónappal írom a sorokat – el kell, hogy ismerjük a koalíció szükségszerűségét és az ország számára hasznos voltát. A folytonos krízisekre folytonosan újabb kompromisszumok következtek, s ezeknek jellemzője többnyire az volt, hogy engedményeket a polgári és nagy- meg középparaszt érdekeket képviselő többségi párt tett a két munkáspártnak. De lehetetlen volt nem tennie és a kormányzást egyedül venni kezébe a munkáspártok eliminálásával. Ez nem kevesebbet jelentett volna, mint a város és vidék nyílt

küzdelmét, amikor is a munkásság első pillanatban hatalmába keríthette volna Budapestet és a többi várost, viszont a többségi pártnak nem volt meg az a szilárd szervezete, mellyel a parasztság tömegeit céljai érdekében felhasználhatta volna. Így érthető az engedmények, melyeket programjától eltérően tett a többségi párt a kisebbségnek, többnyire a magántulajdon és a polgári érdekek, nem egyszer a szabadságjogok gyakorlása dolgában. Persze a többségi párt ügyesebb és előrelátóbb vezetése, amihez a párt homogeneitása is kellett volna, kikerülhetett volna a kríziseket, s ezzel többet érhetett volna el, mint utóbb a helyzetek kiéleződése után.

A koalíció kríziseiből ugyan rendesen a munkáspártok kerültek ki megerősödve, de viszont ezeknek is nagy önmegtartóztatásra volt szükségük, s ennek érdekében híveik szigorú fegyelmezésére. Mindkét munkáspárt, bár különböző utakon és eltérő időbeli lejárattal, ugyanazon célokat követte, amely célok teljes megvalósítása messze-távolba került abban a pillanatban, amikor a nyugati demokrácia szerinti parlamentarizmus újra helyreállt. A koalíció tagjai nem voltak hasonlíthatók azon ismert utasokhoz, akik beszállva ugyanazon vagonba, mindegyik akkor száll le, előbb vagy utóbb, amikor neki tetszik. A koalícióból, éppen mert szükségszerű volt, nem lehetett kiszállani. Ezért kellett azoknak is, akiknek megfelelt az irány, megtartóztatniuk önmagukat, és főként párthíveiket a munkástömegekben, akik a forradalomtól többet vártak, mint kaphattak. Az első inséges és inflációs esztendőben a két munkáspártnak volt köszönhető a fegyelem, melynek a munkások alávetették magukat és az ő megfeszített munkájuk a romok eltakarítására és a helyreállítás megkezdésére. Visszatekintve erre az időre, lehetetlen el nem ismernünk, hogy amikor az értelmiség soraiban sokan kételkedtek, lehet-e még valaha is feltámasztani ezt az országot és sokan keresték a réseket, melyeken át a háború borzalmaitól mentes, a kapitalista világ kényelmét biztosító országokba húzódnának, az ipari munkásság egészében érezte és bizonyította is, hogy „e kívül nincsen számodra hely.” Téli hidegben kezdett hozzá utak és hidak helyreállításához, a lerombolt gyári üzemek felépítéséhez, lerongyoltan, fagyoskodva és éhezve. A háború végén a földművelő parasztság is sokat vesztett, de ugyanakkor megkapta azt, ami járt neki, a földet, s ezzel életszínvonalát helyreállításának biztonságát. Még többet szenvedett a középosztály, elvesztvén hatalmi pozícióját, sokan, igen sokan ingóságait, cókmojkjukat; az infláció alatt mindnyájan közéi jutottak az éhínséghez, – de ez a korábban nagyrészt hitlerizált középosztály a változás után még kábultan állott, elhatározásokra képtelenül. Egyedül az ipari munkásságnak köszönhető, hogy az új élet feltételei, a rendezett termelés és helyreállítás megindulhattak, s lassankint mindnyájan visszanyertük bizalmunkat és bátorságunkat a magyar élethez. A munkásság ezzel a magatartásával bebizonyította hazafiasságát és jogot szerzett az új élet irányítására és hatékony ellenőrzésére.

A munkások azt cselekedték, amit a két munkáspárt vezetősége kívánt tőlük. Itt külön meg kell emlékeznünk a Kommunista párt szerepéről. Ennek vezetői nagyrészt régi tagjai voltak a pártnak, még az 1919-es forradalomból, akik azóta bejárva Német-, Franciaországot, harcolva Spanyolországban, kitanulták azt a kormányzási és közigazgatási mesterséget vagy művészetet, melyet Lenin óta a Szovjet emberei fejlesztettek ki és gyakoroltak. Ezzel a tapasztalatukkal és ügyességükkel azonnal átvették az újjáépítés vezetését, kijelölték a racionális sorrendet és aszerint dolgoztak. Levonták az 1919-es bolsevista kudarc tanulságait, nem beszéltek többé a nagybirtok államosításáról, a kolhoz-rendszerből, ellenkezőleg ők voltak a motorai a teljes földosztásnak, mellyel, mint láttuk, az ancien régime vezető

osztályát egyszerre megsemmisítették, másrészt óvakodtak az egyházzal való konfliktustól, vallásellenes nyilatkozatoktól, emlékeztvén arra, hogy annakidején a nagybirtok államosítása és a nyílt egyház ellenesség volt a forradalom bukásának, az ellenforradalom győzelmének legfőbb előidézője. Feladatuknak tekintették híveiket a szélsőségtől visszatartani, próbálták megnyerni a középosztályt is; annak egyes csoportjai számára szakszervezeteket alkotva. Ebben részt vettek a szociáldemokraták is, akik egyrészt régi, megbízható híveikkel nagy motorjai voltak a helyreállítási munkának, másrészt pedig nyugati kapcsolataik állandó felhasználásával az ország speciális fejlődése iránt sokhelyütt szervezték meg a megértést, amire szükségünk volt.

De ugyancsak az ő feladatuk volt, mint a leginkább baloldali párté, örködni az új irány megtartásán, és hogy a fejlődés hirtelen vissza ne forduljon abba az irányba, mely Magyarország tönkretételével úgy is befejezte pályáját. Kezdetől fogva kézenfekvő volt, hogy ez a levitézlett „reakció” most a nyugati demokráciához fog fordulni, melynek liberalizmusa elvből menedéket ad minden bukott iránynak. Ezzel szemben a kommunisták a keleti demokrácia felé próbálták vinni a fejlődést, erélyes harccal a közelmúlt ellenében, – harci eszközeik közé tartozott a rendőrség is, melyet első pillanattól kezdve ők szerveztek, s emellett előkészítették a keleti demokráciának nálunk is megvalósítható berendezéseit gazdasági és társadalmi téren.

Mielőtt a kezdetek után a további fejlődést megrajzolnánk, meg kell kísérelnünk, ha még oly távolból és felületesen is a nagy új szomszéd alakjának felvázolását, aki nélkül további történetünk el sem képzelhető.